

Kulno KALA*

TÖÖSTUSPOLIITIKA JA TÖÖSTUSE ARENG EESTI VABARIIGIS 1930. AASTATE TEISEL POOLEL

Eestis on nõukogude perioodil ilmunud mitmeid käsitusi, mis tervikuna või osaliselt on pühendatud Eesti Vabariigi¹ tööstusliku arengu probleemidele.² Tööstuse olukorda ja riigi majanduspoliitikat on vaadeldud iseseisvusaja lühematel ja pikematel perioodidel ning erinevatest aspektidest. Totalitaarse riigi poliitilise ja ideoloogilise surve all või isiklike eelarvamuste tõttu on autorid üldiselt lähtunud seisukohast, mille järgi Eesti eraldumine Venemaast oli tema majanduslikule arengule kahjulik. Seetõttu iseloomustab valdavat enamikku Eesti NSV-s nimetatud teemal ilmunud kirjutisi üks ühisjoon — näidata Eesti Vabariigi majanduspoliitikat ning muutusi tööstuses ja väliskaubanduses võimalikult negatiivses valguses. Kasutatud on selliseid märksõnu nagu suurtööstuse laostumine ja allakäik, Eesti poolkoloniaalne seisund ja muutumine Lääne suurriikide agraarriipsiks, väliskapitali võimutsemine ning riigiaparaadi tegutsemine monopolide huvides, soovimatus arendada NSV Liiduga majandussidemeid, töölisklassi ränk ekspluateerimine ja tööpuudus.

Mis puutub tööstuse arenguprobleemide käsitlemisse Eesti Vabariigi ajal, siis märgiti 1937. aastal selle kohta järgmist: «Eesti tööstus, kuigi järjekindlalt suurenev... tootmisala, on seni jäänud trükisõnaliste väljaannete poolt üsna vaeseks. Tööstusele on omistatud võrreldes teiste rahvamajanduse aladega nagu põllumajandus... vaid piiratud tähelepanu üksikute ülevaadete ja artiklite kujul. Tööstusküsimustele pühendatud ajakirjad, perioodilised väljaanded ja ka eriküsimusi ning üksiktööstusharusid käsitlevad teosed puuduvad Eestis, peale ühe eriajakirja trükitööstuses ja mõnede statistiliste ja üksikute vabrikute juubeliväljaannete.»³ 1930. aastate lõpu kohta on see hinnang liiga karm, kuigi ka Eesti toleaeagne tähtsaim statistikaväljaanne, kuukiri «Eesti Statistika», kajastas tööstust hoopis tagasihoidlikumalt kui põllumajandust ja muid valdkondi. Kuid 1930. aastate teisel poolel valgustasid tööstust ja sellega tihedalt seotud ekspordi-impordi küsimusi oma veergudel «Kaubandus-Tööstuskoja Teataja», «Konjunktuur», «Eesti Majandus» (Eesti Panga aastaraamat) jt. väljaanded. Huvipakkuvaid kirjutisi ilmus «Tehnika Ajakirjas», samuti ajalehtedes. Kui mainida viljakamaid autoreid, siis eriti põhjalikult ja mitmest aspektist analüüsis tööstust ning üksikute tööstusharude olu-

* Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 200101 Tallinn, Rüütli 6. Estonia.

¹ Siin ja edaspidi on mõeldud Eesti Vabariigi all kuni 1940. aastani eksisteerinud iseiseisvat Eesti Vabariiki.

² Karma, O. Riiklik-monopolistlikust kapitalismist kodanlikus Eestis. — ENSV TA Toim. Ühisk., 1965, nr. 2, 150—167; Karma, O. Riigimonopolistlik kapitalism Eestis 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni objektiivse eeldusena. — Rmt.: Revolutsioonist revolutsioonini 1905—1940. Tln., 1975, 186—211; Elango, O. Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabiilsatsiooni aastail (1925—1929). Tln., 1958; Krinal, V., Loone, L., Soidra, I. Majandusliku mõtte põhijooni kodanlikus Eestis. Tln., 1968; Pesti, M. Kodanliku Eesti majanduslik ja poliitiline allutamine hitlerlikule Saksamaale (1935—1938). — ENSV TA Toim. Ühisk., 1955, nr. 3, 347—361; Saarniit, H. Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924). Tln., 1958; Sepre, O. Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses. Tln., 1963; Sepre, O. Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest. Tln., 1964; Sepre, O. Kodanliku Eesti tööstus imperialismi süsteemis. — Rmt.: Nõukogude Eesti majandus 1940—1960. Tln., 1960, 186—212; Veimer, A. Eesti NSV sotsialistlik industrialiseerimine. Tln., 1958; Tulp, L. Eesti kaubavahetuslikud seosed kapitalismi ja sotsialismi tingimustes. — Rmt.: Nõukogude Eesti majandus 1940—1960. Tln., 1960, 91—125; Eesti NSV ajalugu. III. Tln., 1971; Eesti NSV majandusajalugu. Tln., 1979.

³ Kaubandus-Tööstuskoja Teataja (KTT), 1937, nr. 24, 662.

korda, ka väliskaubandust majandusdoktor Arkadi Rannes, samuti Rudolf Sõrmus jt. Üksikartikleid ja pikemaid ülevaateid põlevkivitööstuse ja elektrifitseerimise kohta ilmus vastavalt Märt Raua ja Johannes Veeruse sulest. Kõik need autorid paistavad silma objektiivsuse ja kompetentsuse poolest. 1939. aastal avaldati 1937. aasta majandusloenduse andmed tööstuse kohta. Lühikese ajaga, kusjuures puudus ajalooline distant, ei jõutud veel suuremate üldistavate käsitlusteni, kuid sellest hoolimata pakuvad tollaegsed uurimused Eesti tööstuse ajaloo seisukohalt suurt huvi.

Käesoleva artikli eesmärk on püüda senisest suurema objektiivsuse poole Eesti Vabariigi industriaalse arengu hindamisel. Eitamata vaadeldaval perioodil tööstuse arengus esinenud negatiivseid nähtusi, on osutatud ka aspektidele, mis seni ühel või teisel põhjusel on varju jäänud, ning korrigeeritud ühekülgsi hinnanguid.

Vaatlusele on võetud maailmamajandust aastail 1929—1933 tabanud majanduskriisi järgne periood, eriti iseseisvuse viimased aastad. Seejuures on tuginetud eeskätt publikatsioonidele; on kasutatud ka mõningaid Eesti Vabariigi Majandusministeeriumi materjale (Eesti Riigiarhiivi fond 969).

*

Käsitledes iseseisva Eesti Vabariigi lõpuaastate tööstust, ei saa päriselt mööda tagasivaatest Eesti riigi tekkeajaga, mil kujunesid varasemaga võrreldes hoopis teistsugused tingimused majanduse, sealhulgas tööstuse arenemiseks.

Mitmetel põhjustel, millel siinkohal ei peatuta, oli Eesti Tsaari-Venemaa majanduslikult ja kultuuriliselt kõige arenenumaid piirkondi. 20. sajandi alguseks oli siin välja kujunenud kaubatootlik piimakarjakasvatuse suunaga põllumajandus ning üsna väljapaistev tööstus. Et Eesti oli aastasadu olnud võõra võimu all, siis oli maa pärisrahvas nii poliitiliselt kui ka majanduslikult alla surutud. Püüded majanduslikuks ja kultuuriliseks iseolemiseks olid ilmnenud rahvuslikul ärkamisajal. Kuid oma põhimassisilt oli eesti rahvas veel 19. sajandi teisel poolel talurahvas. Ajal, mil Euroopa paljudel omariiklusega rahvastel oli selgelt välja kujunenud tööstus-, kaubandus- ja maakodanlus, oli eestlaste põhimureks talude pärisseksostmine, millest sai majandusliku sõltumatuse alus. On selge, et samal ajal tekkiva tööstuse rajamisest osavõtuks jäi jõud veel napiks, kuigi eeldused selleks vähehaaval kujunesid. Seetõttu on loomulik, et 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul Eestis rajatud suured tööstusettevõtted kuulusid peamiselt venelastele, välismaalastele ja baltisakslastele.

Esimese maailmasõja lähenedes hoogustus Eestis tööstuse areng veelgi. See ei olnud loomulikult Eesti-keskne, vaid oli orienteeritud esmajoones Vene impeeriumi huvidele ja tarvidustele, sealhulgas tsaaririigi sõjaliste vajaduste rahuldamisele. Maailmasõja eel kuulus tunduv osa Eesti tööstusest impeeriumi sõjatööstuskompleksi. Esmajoones metalli- ja puuvillatööstus arenes peamiselt sisseveetava tooraine ja osalt, eriti aastail 1914—1917, ka Venemaa sisekubermangudest toodud tööjõu abil. Rahvaarvuga võrreldes oli Eestis tööstustöölisi ligi kaks korda rohkem kui Tsaari-Venemaal keskmiselt. Siiski olid eestlased tööliste hulgas ülekaalus. Seda soodustas ka rahva kõrgem haridus- ja kultuuritase Venemaa sisekubermangude ja enamiku äärealadega võrreldes.

Vabadussõjas võitis eesti rahvas poliitilise iseseisvuse. Radikaalselt muutus ka majandussituatsioon. Eesti ei olnud enam impeeriumi osa, selle koosseisus kujunenud majanduse, eelkõige tööstuse struktuur tuli ümber kujundada vastavalt iseseisva riigi nõuetele ja võimalustele. Oli vaja ise leida oma koht maailmamajanduse süsteemis. Tähtsamaid küsimusi oli seejuures investeringuteks vajalik kapital ja oma rahasüsteemi loomine. Aluse selleks pani Tartu rahulepingu järgi Nõukogude Venemaalt saadud

15 miljonit kuldrubla, mida Venemaa kullavarudest peeti proportsionaalselt Eestile kuuluvaks.

Kuigi Eesti oli põllumajandusmaa, s. t. enamik rahvatulust loodi põllumajanduses, mõisteti hästi tööstusliku arengu tähtsust rahvatulu suurendamise ja rahva elujärje kiirema parandamise allikana. Ilmselt ei olnud aga majanduspoliitikas esialgu päris kindlat suunda. Uues olukorras kohanemiseks ja kogemuste omandamiseks kulus aega. Sellega on seotud nn. tööstusliku orientatsiooni ebaõnnestumine 1920. aastate algul. Segas ka esialgne rahasüsteemi ebakindlus, mis õnnestus kõrvaldada rahareformi ja Eesti krooni kehtestamisega.

Peamist osa Eesti Vabariigi tööstuse arengus etendas eraettevõtlus, sealhulgas väliskapital, kuid oluline kaal oli ka riigi- ja omavalitsusasutuste ettevõtetel ning riiklikul suunamisel, eriti 1930. aastate teisel poolel.

Eesti suurtööstus oli kujunenud kui osa Vene impeeriumi tööstusest, mis oli orienteeritud suurriigi vajadustele ja mille tarbeks kohapeal puudus tooraine, osalt ka tööjõud. Saadavat toodangut, vähemalt endises ulatuses, Eesti ei vajanud. Perspektiivid realiseerida toodangut, eriti metallitööstuse toodangut Lääne-Euroopa turul olid väga küsitavad.

Seetõttu on struktuurimuutused põhiküsimusi, mis iseloomustab kogu Eesti tööstuse arengusuundi iseseisvusajal. Nende muutuste jälgimine peaks selgitama tööstuse arengu otstarbekust ja vastama küsimusele, kas ja kuivõrd on põhjendatud etteheited tööstuse laostumise ja allakäigu kohta Eesti Vabariigis.

1913. aastal kasutatud klassifikatsiooni järgi eksisteeris Eestis tollal üksteist tööstusharu: 1) metallitööstus ja masinaehitus; 2) elektrijaamad ja gaasivabrikud; 3) turbatööstus; 4) keemiatööstus; 5) ehitusmaterjalitööstus; 6) metsa- ja puidutööstus; 7) tselluloosi- ja paberitööstus; 8) tekstiilitööstus; 9) toiduainetööstus; 10) nahatööstus ja 11) polügraafiatööstus. Üldse oli 1913. aastal tööstustöölisi kokku ümmarguselt 42 000. Töölise arvu järgi oli suurim tekstiilitööstus, teisel kohal seisis metallitööstus ja masinaehitus. Ülejäänud tööstusharud olid nendest palju väiksemad.⁴ 1913. aastal oli üle kahe kolmandiku tööstustöolistest koondunud metalli- ja tekstiilitööstusse. Nendesse harudesse kuulus ka enamik tolleaegseid suurettevõtteid (laevatehased, «Dvigatel», «Volta», Kreenholmi ja Balti Manufaktuur, Sindi Kalevivabrik jt.), mis töötasid sisseveetava toorainega ja realiseerisid toodangu peamiselt Venemaa turul. Arvestades Eesti iseseisvumisega tekkinud uut olukorda ja uusi tingimusi, võis suurettevõtete säilitamine endisel kujul tulla kõne alla vaid tihedate majandussidemete korral idanaabriga.

On väidetud, et Eesti valitsus ja mõjukad äriühingud, suhtudes eitavalt Nõukogude Liidu poliitilisse süsteemi ning orienteerudes täielikult lääneriikidele, neid sidemeid ei soovinud.⁵ Mõistagi ei tuntud erilist poolehoidu naabri suhtes, kellelt relvavõitluses oli kätte võidetud sõltumatus. Pigem suhtuti NSV Liitu suure eelarvamusega ja ettevaatlikult, seda enam, et seal kehtestatud süsteem ja valitsev ideoloogia ei varjanudki oma lõppeesmärke. Selles olukorras oli püüd toetuda lääneriikidele ning sõlmida nendega tihedamaid sidemeid arusaadav. Seda kõike ei saa aga absolutiseerida. Arvestades raskusi iseseisva majanduselu korraldamisel, sidemete loomisel lääne turul ning sealset konkurentsi, oli Eesti poolt kahtlemata olemas tõsine huvi majandussidemeteks ka NSV Liiduga. Siin kujunes aga loomulikult määravaks, missuguseid kaupu, mis kogustes ja missuguse hinnaga oli NSV Liit valmis Eestilt ostma ning mida viimane omakorda võis NSV Liidult vastu oodata.

⁴ Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tln., 1963, 345.

⁵ Vt. näit. Krinal, V. jt. Majandusliku mõtte põhijooni, 84, 85; Saarniit, H. Kodanlik Eesti, 80; Eesti NSV ajalugu. III. 212, 213.

Esinedes 1938. aastal Eesti—Nõukogude Liidu kaubanduskoja peakoosolekul, analüüsis Eesti tolleaegne välisminister Karl Selter Eesti—Nõukogude Liidu kaubandussuhteid 1920.—1930. aastail.⁶ K. Selteri järgi moodustas Eesti väljavedu Nõukogude Venemaale iseseisvuse algul enam kui veerandi kogu väljaveost. 1922. aastal Nõukogude Venemaa poolt Eestist sisseveetud kaupade hulgas (kokku 12 milj. krooni väärtuses) olid esikohal teravili, paber, toiduained ja keemiatööstussaadused. Kuid samal ajal sai Eesti Venemaalt vastu peamiselt metsamaterjali ja keemiatööstuse toorainet kõigest 0,8 milj. krooni väärtuses. Alates 1923. aastast, kui majanduslik olukord NSV Liidus paranes, hakkas Eesti omakorda ostma sealt teravilja ja kuni 1930. aastani kõikus Eesti—NSV Liidu kaubandusbilanss peaaesjalikult Eesti kord suureneva, kord väheneva teraviljasisseveo tõttu.⁷ Eestist 1920. aastatel NSV Liitu eksporditud kaupade hulgas oli kõige tähtsamal kohal paber. Peale selle veeti sinna tselluloosi, elusloomi, kala, toornahku, transpordivahendeid ning vähemal määral karjamajandussaadusi ja põllutööriistu. Samal perioodil vedas Eesti NSV Liidust peale teravilja sisse mitmesuguseid toiduaineid, metsamaterjali, toorainet tekstiili- ja keemiatööstusele, väetisi, keemiatooteid, vähesel määral metalli ja masinaid. Alates 1929. aastast vähenes kaubavahetus NSV Liiduga veelgi, Eesti ei saanud sinna enam ekspordida paberit ja ka muid tooteid võis välja vedada väga piiratud kogustes, nii et aastail 1929—1934 (s. o. just Eestile eriti raskel majanduskriisi ajal) oli Eesti kaubandusbilanss NSV Liiduga negatiivne 14,5 milj. krooni suuruses summas. 1935.—1937. aastani kaubavahetus NSV Liiduga küll veidi elavnes, kuid Eesti väljavedu sinna ei moodustanud üle 3—4% üldväljaveost. Kaubavahetus NSV Liiduga toimus lühiajaliste kokkulepete alusel ja suurte raskustega.

Samal ajal olid Eesti peamised väliskaubanduspartnerid Inglismaa ja Saksamaa. Vastates «Pravda» etteheidetele, et Eesti kaubavahetus Saksamaaga olevat kujunenud liiga ulatuslikuks poliitilistel põhjustel, viitas «Päevaleht» 1938. aasta algul toimetuse artiklis just majanduslikele põhjustele. Märgitigi muu hulgas, et Eesti oli saanud oma või eest Saksamaalt keskmiselt 50% kõrgemat hinda kui kuskilt mujalt ja et lämmastik- ja kaaliumväetisi oli ostetud Saksamaalt odavamalt kui teistest maadest. Mis puutub aga kaubavahetusse Nõukogude Liiduga, siis nenditi samas, et kuigi Eesti on kolme viimase aasta jooksul püüdnud müüa sinna iga-sugust kaupa, pole õnnestunud likvideerida passiivset kaubandusbilanssi NSV Liiduga. Viimane ei taha osta Eestilt kaupa regulaarselt, raske on saavutada kokkulepet hinna suhtes, suuri raskusi ja sekeldusi on kauba üleandmisel.⁸

Niisiis, Eestil ei kujunenud Nõukogude Liiduga tõepoolest tihedamaid kaubandussidemeid. Kuid NSV Liit ei olnud nendest eriti huvitatudki. Tema eesmärk oli industrialiseerida, rajada võimas rasketööstus ja tagada sõltumatus välismaailmast. Industrialiseerimispoliitikast tulenesidki sisseveopiirangud — piirduti kõige hädavajalikumaga. Kas mitte sellepärast ei puudunud Eestist NSV Liitu veetud kaupade hulgas tekstiilisaadused ja masinaehitustooteid oli seal väga vähesel määral? Järelikult ei saanud kaks Tsaari-Venemaa koosseisus Eestis suurimaks kujunenud tööstusharu orienteeruda Nõukogude Liidule. Nende püsijäämine olenes siseturust ja sellest, mil määral õnnestub läbi lüüa ülemaailmses konkurentsis. Arvestades oma tooraine puudumist ja Tsaari-Venemaalt pärit tehnilist mahajäämust, oli siin aga raske loota edule. See oli peapõhjusi, mis tingis iseseisva Eesti tööstuses suuri struktuurinihkeid. Mitmed suurettvõtted,

⁶ Päevaleht, 1938, 29. juuni.

⁷ Ohtlasi oli juba 1923. aastast NSV Liidu osatähtsus Eesti väliskaubanduses järsult langenud ja moodustas 1923. aastal 6,7%, 1924. aastal 5,3% ja 1925. aastal 10,8% (KTT, 1926, nr. 5, 139).

⁸ Päevaleht, 1938, 13. jaan.

sealhulgas endise sõjatööstuskompleksi koostisosad, tuli likvideerida või neis tootmist tunduvalt vähendada. Teisest küljest tõusis päevakorrale Eesti loodusvaradele tuginevate uute tööstusharude, eeskätt põlevkivitööstuse loomine ja arendamine.

Eesti Vabariigis kehtinud klassifikatsioon eristas järgmisi tööstusharusid: 1) murrud ja kaevandused; 2) mineraalide töötlemine; 3) metallitööstus; 4) keemiatööstus; 5) nahatööstus; 6) tekstiilitööstus; 7) puidutööstus; 8) tselluloosi- ja paberitööstus; 9) polügraafiatööstus; 10) toiduainetööstus; 11) kehakattetööstus; 12) pudukaubatööstus ning 13) elektri- ja gaasijaamad. See klassifikatsioon erineb mõneti nii 1913. aastal kasutatust kui ka hilisemast, Nõukogude Eestis tarvitusel olnust. Võrreldes 1913. aastaga on kaduma läinud tollal iseseisvana esitatud turbatööstus, mis kuulus nüüd juurdetulnud murdude ja kaevanduste harusse. Mineraalide töötlemise all mõisteti põhiliselt ehitusmaterjalitööstust. Lisaks murdudele ja kaevandustele oli Eesti Vabariigis kehtinud klassifikatsioonis omaette tööstusharudena veel kehakattetööstus ja pudukaubatööstus. Jättes kõrvale mõneti tingliku klassifikatsiooni, oli kahtlemata suurimaks muutuseks põlevkivitööstuse rajamine, mis varem üldse puudus, kuigi põlevkivivarude olemasolu oli ammu teada. Põlevkivitööstusest kuulus kaevandamine murdude ja kaevanduste harusse, ümbertöötamine aga keemiatööstusse. Uutena lisandunud tööstusharudes arenes tähelepandavalt trikotaažitööstus kui tekstiilitööstuse allharu, samuti mitmesuguste pudukaupade tootmine. Oluliselt muutus üksikute tööstusharude sisestruktuur, seda eriti metalli-, keemia- ja toiduainetööstuses. Suured muutused leidsid aset kogu tööstuse struktuuris, üksikute tööstusharude osakaalus.

1937. aasta majandusloenduse järgi oli Eestis üldse 54 674 tööstustöötajat (seisuga 31. mai 1937). Neist töötas suurtööstuses 40 802, kesktööstuses 7516 ja väiketööstuses 6356.⁹

Hoolimata väikestest erinevustest tööstusharude klassifikatsioonis 1913. ja 1940. aastal, on tabelis 1 toodud andmed hästi võrreldavad. Kuigi tööstustööliste arv alanud Teise maailmasõja tõttu mõningal määral langes, oli suurtööstuses töölisi 1940. aastal ligilähedalt niisama palju kui 1913. aastal. Selgesti on näha, et iseseisvusajal oli Eesti tööstus kujunenud varasemast palju mitmekülsemaks. Kadus suur deformatsioon, mis 1913. aastal väljendus kahe tööstusharu — tekstiili- ja metallitööstuse prevaleerimises. Tööstuse struktuur vastas märksa paremini Eesti vajadustele ja loodusvaradele. Seda kinnitab lisaks põlevkivitööstuse rajamisele ka toiduainetööstuse ja mitmete teiste tööstusharude tööliste osatähtsuse tõus. Arvestades seda, et Waldhofi tselluloosivabrikus, mis hävitati Saksa vägede pealetungi kartusel 1915. aastal, oli töötanud üle 2000 töölise, ei olnud ka sel alal tagasilangust, vaid edasimineku. Lõpuks tuleb silmas pidades mitmete suurettevõtete sisseseadet ja muude varade evakueerimist Venemaale Esimese maailmasõja ajal, enne Eesti Vabariigi tekkimist. Seega on väidet suurtööstuse laostumisest ja allakäigust iseseisvas Eestis tendentslikud.

Tekstiili- ja metallitööstuse olukord sõltus uutest tingimustes siseturu kandevõimest ja suutlikkusest läbi lüüa maailmaturul. Kuigi tootmine nendes harudes vähenes, säilitati nad tähtsamate tööstusharude seas. Toorainet suudeti importida lääne turult. 1936. aastal Eesti tööstuses kasutatud nii kodu- kui ka välismaisest toorainest oli väärtuse poolest suure ülekaaluga esikohal puuvill, esimestel kohtadel olid ka imporditavaid kunstiid, villane lõng ja lambavill.¹⁰

Probleemaatiline on Esimese maailmasõja eelsete tööstuse põhifondide ja kogutoodangu võrdlemine 1930. aastate alguse omadega. Mis puutub põhifondidesse, siis on väidetud, et nende väärtus ei ulatunud 1936. aastal

⁹ Tööstus, 1937. a. majandusloenduse andmed. Vihk I. Tln., 1939, 22.

¹⁰ Tööstus, 54.

Töölise jagunemine tööstusharuti Eesti suurtööstuses 1913. ja 1940. aastal *

Tööstusharu	1913. aasta keskmine		1. mail 1940	
	Arv	%	Arv	%
Murrud ja kaevandused	—	—	5510	14,0
Mineraalide töötlemine (ehitusma- terjalitööstus)	2918	7,0	1997	5,1
Metallitööstus	11312	27,2	5421	13,8
Keemiatööstus	336	0,8	2076	5,3
Nahatööstus	289	0,7	517	1,3
Turbatööstus	20	0,1	—	—
Puidutööstus	4015	9,6	3987	10,1
Tselluloosi- ja paberitööstus	3451	8,3	2499	6,4
Tekstiilitööstus	17102	41,1	10221	26,0
Toiduainetööstus	1200	2,9	3046	7,7
Polügraafiatööstus	650	1,6	1293	3,3
Kehakattetööstus	—	—	1841	4,7
Pudukaubatööstus **	—	—	...	...
Elektri- ja gaasijaamad	152	0,4	706	1,8
Muud harud	164	0,3	202	0,5
Kokku	41609	100,0	39316	100,0

* *Karma, O.* Tööstuslikult revolutsioonilt, 345; Eesti NSV ajalugu. III, 328. 1913. aastal on arvestatud ettevõtteid vähemalt 16 töölisega. Eesti Vabariigi statistika järgi arvati suurtööstuse hulka ettevõtteid, kus oli vähemalt 20 töölise.

** Pudukaubatööstuse toodang on arvestatud koos kehakattetööstuse toodanguga.

1914. aasta tasemeni.¹¹ Arnold Veimeri järgi oli Eesti suurtööstuse põhifondide väärtus 1914. aastal 266 milj. kuldrubla. Majandusloenduse andmeil oli Eesti tööstuses 1936. aastal põhifonde 260 milj. krooni eest, sealhulgas suurtööstuses 225,1 milj. krooni eest.¹² Tuleb aga arvestada, et 1914. aastal etendasid Eesti ala tööstuses väga suurt osa Vene impeeriumi sõjatehased. Neist oli ainuüksi Vene-Balti Laevahitus- ja Mehaanikatehase Aktsiaseltsil põhikapital 1913. aastal 15 milj. rubla.¹³ Väga suured summad olid investeeritud ka Bekkeri ja Noblessneri tehastesse ning mujale. 1915. aastal ulatus ainuüksi kolme Tallinna laevaehitustehase põhikapital A. Veimeri toodud andmeil üle 130 miljoni kuldrubla.¹⁴ See moodustas tervelt poole summast, mille A. Veimer esitab kogu tööstuse põhifondide väärtusena 1914. aastal. Sõjatehaste osatähtsuse tõttu enne Esimest maailmasõda ei ole tegelikult võrreldavad ka tööstuse kogutoodangu näitajad — 1913/1914. aastal 120 milj. rubla ja 1936. aastal 191 milj. krooni.¹⁵

Kahe maailmasõja vahel kujunes tööstus põhjalikult ümber. Rajati rohkesti uusi ettevõtteid. Võttes aluseks töötajate arvu, oli suurtööstus 1937. aastaks uuenenud keskmiselt 45% (tab. 2). Muidugi oli see protsent tööstusharudes erinev, kuid tähelepanuväärne on, et ka nn. vanades tööstusharudes (tekstiili- ja metallitööstus, aga ka puidutööstus), kus töötajate arv oli langenud ja osa ettevõtteid likvideeritud, asutati palju uusi, sageli uue tootmisprofiiliga ettevõtteid.

Kui vaadelda mitte üksnes suurtööstust, vaid ka kesk- ja väiketööstust, s. t. tööstust tervikuna, on uuenemisprotsess veelgi ilmsem. 54 674 tööstustöötajast (seisuga 31. mai 1937) töötas 30 022 ehk 55% 1918. aastal ja

¹¹ Veimer, A. Eesti NSV, 40.

¹² Samas; Tööstus, 10.

¹³ Eesti NSV majandusajalugu, 117.

¹⁴ Veimer, A. Eesti NSV, 45.

¹⁵ Samas, 9; Tööstus, 22.

Iseseisvusajal rajatud ettevõtete töötajate osatähtsus suurtööstuse töötajate üldarvus 1937. aastal *

Tööstusharu	Töötajate üldarv	Iseseisvusajal rajatud ettevõtete töötajaid	
		Arv	%
Murrud ja kaevandused	5243	4576	87
Mineraalide töötlemine	2889	1035	35
Metallitööstus	4489	1548	34
Keemiatööstus	1030	798	77
Nahatööstus	601	101	17
Tekstiilitööstus	12530	4367	35
Puidutööstus	5775	2384	41
Tselluloosi- ja paberitööstus	2222	162	7
Polügraafiatööstus	1470	695	47
Toiduainetööstus	2594	1644	63
Kehakattetööstus	736	650	88
Pudukaubatööstus	367	—	100
Elektri- ja gaasijaamad	847	106	13
Kokku	40802	18432	45

* Arvutusalus: Tööstus, 22, 23.

hiljem rajatud ettevõtteis. Eriti suur oli uute ettevõtete osatähtsus toiduainetööstuses, kus oli palju väikeettevõtteid.

Tööstuse uuenemise põhikriteeriumiks võib pidada uute ettevõtete põhikapitali osatähtsust kogu tööstuse põhikapitalis. A. Veimer näitas 1937. aasta majandusloenduse andmete varal, et Eesti Vabariigis kuni 1936. aastani rajatud ettevõtete põhikapital moodustas kogu tööstuse põhikapitalist 32,5%, s. o. ligi ühe kolmandiku. Sellest arvutas A. Veimer aga maha aastail 1918—1924 asutatud ettevõtete põhikapitali (20,9% tööstuse põhikapitalist) põhjendusega, et neil aastail asutatud ettevõtete «sisseseaded ja tööpingid sageli soetati lammutatud suurtehastest vanaraua hinnaga».¹⁶ Nii käsitleb A. Veimer Eesti Vabariigis majandusloenduseni asutatud tööstusettevõtetena ainult aastail 1925—1936, s. o. 12 aasta jooksul asutatud ettevõtteid. Viimaste põhikapital moodustas kogu tööstuse põhikapitalist 11,6%. Selline käsitlusviis on väga suvaline — puuduvad ju andmed selle kohta, missuguse osa aastail 1918—1924 loodud ettevõtete põhifondidest see «vanaraua hinnaga soetatud sisseseaded» moodustas ja palju oli hiljem, kuni 1936. aastani juurde muretsatud. Seega tuleks lähtuda siiski statistikale tuginevalt ligikaudu ühest kolmandikust. Arvestades seda, et see kolmandik oli paigutatud tööstusse aastail 1918—1936, s. o. maksimaalselt 19 aasta jooksul, tegelikult, arvates maha Vabadussõja ja majanduskriisi aastad, aga veelgi lühemal perioodil, ei ole tulemus sugugi halb.

Palju on kirjutatud väliskapitali suurest osatähtsusest Eesti Vabariigi tööstuses. Seda on harilikult tõlgendatud üheselt kui üht ilmekamat tõendit Eesti majanduse allutamise väliskapitali huvidele, kui Eestis loodud rahvusliku rikkuse väljavedu ja ühepoolset majanduslikku sõltuvust suurematest välisriikidest.¹⁷

Vaadeldes tööstusettevõtete jagunemist valdajate rahvuse järgi, märkis majandusloendus 1936. aastal Eestis 3638 tööstusettevõtet 47 200 töötajaga. Nende kogutoodangu väärtus oli 193,1 milj. krooni ja varade kogu-

¹⁶ Veimer, A. Eesti NSV, 41.

¹⁷ Sepre, O. Eesti kodanlik riik; Sepre, O. Kodanliku Eesti sõltuvus.

väärtus 260 milj. krooni. Kuigi ettevõtete koguarvust kuulus eestlastele 86% (arvestamata riigile ja omavalitsustele kuuluvaid ettevõtteid), olid need enamasti väiksemad ettevõtted.¹⁸

Tabeli 3 andmetel kuulus üle poole kõigi Eesti tööstusettevõtete varadest mitteeestlastele. 426-st mitteeestlastele kuulunud ettevõtteid oli kõige rohkem — 155 — sakslaste valduses, juutidele kuulus 122 ja venelastele 61, muudest rahvustest omanikele 48 ettevõtet. Mõistagi oli nende omanike hulgas ka palju Eesti Vabariigi kodanikke (peamiselt baltisakslasi, juute ja venelasi), ent kui palju täpselt, vajab selgitamist. Raske on nõustuda väitega, et Eesti oludes esines sakslastele kuuluvate ettevõtete kapital peaaegu alati väliskapitalina.¹⁹

Et suurettevõtted olid korraldatud harilikult aktsiaseltsidena, mille aktsiate omanikke ei ole sageli võimalik kindlaks teha, siis jääbki väliskapitali osatähtsuse täpsem määramine problemaatiliseks. Ometi ei saa kahtluse alla seada väidet, et väliskapitalil olid Eesti tööstuses tugevad positsioonid, ulatudes erinevail hinnanguil 50%-st kuni kahe kolmandikuni tööstuse varade väärtusest.²⁰ Mitteeestlaste, sealhulgas välismaalaste positsioonid olid eriti tugevad põlevkivitööstuses, tselluloosi- ja paberi- tööstuses, samuti tekstiilitööstuses ja puidutööstuses.²¹ Üldiselt oli eestlaste osakaal omanike hulgas tagasihoidlik nendes tööstusharudes, kus tooni andsid suurettevõtted, mis nõudsid ulatuslikke kapitaalvahutusi.

Hinnates väliskapitali ja Eesti kapitali vahetõttu tööstuses ei tohi unustada, missugune oli see vahetõttu enne Eesti iseseisvumist. Avaldatud andmetel moodustas enne Esimest maailmasõda ligi poole kogu Eesti tööstuse aktsiakapitalist väliskapital (Inglise, Saksa, Prantsuse, Belgia jm.).²² Siia tuleb lisada veel Vene töösturite kapital. Eestlastele kuulunud tööstuskapitali osa kohta pole andmeid, kuid ilmselt ei saanud see olla kuigi suur. Oskar Sepre märgib, et kuni Esimese maailmasõjani ei etendanud eestlaste oma kapital suurtööstuses peaaegu mingit osa ning ainult mõnekümnel eestlasel oli väikese ja keskmise suurusega tehaseid.²³

Kuigi väliskapitali osatähtsus jäi suureks ka Eesti Vabariigis, suurenes Eesti kapitali osa tsaariajaga võrreldes tunduvalt. Seda kinnitavad tabelis 3 toodud andmed tööstuse varade jaotumise kohta, kaudselt ka allpool esitatavad andmed tööstuse kogutoodangu jaotumise kohta.

Turumajanduse süsteemis on väliskapitali kasutamine mitmesugustes vormides (aktsiakapital, kontsessioonid, välislaenu) vägagi levinud ja majanduse elavdamiseks vajalik. Teatavasti on omal ajal seda püüdnud teha isegi NSV Liit ja praegu-seks on need probleemid uuesti päevakorral.

Mõistagi pidid kõik ettevõtted, olenemata omanike rahvusest või kodakondsusest, tegutsema Eesti Vabariigi seaduste raames ja maksma riigile makse. Oli katseid seadustest mööda hiilida, tulused varjata ja kapitali ebaseaduslikult välja vedada. Ometi aitas väliskapitali kasutamine kaasa Eesti tootlike jõudude arendamisele ja rahvusliku rikkuse suurendamisele.

Tabel 3

Riigi ja omavalitsuste ning eravalduses olnud tööstusettevõtted Eestis 1936. aastal* (% varade väärtuse alusel)

Riigi ja omavalitsuste ettevõtted	13%
Eraettevõtted	87%
neist kuulus eestlastele	29%
teistest rahvustest	
isikutele	49%
segaettevõtted	9%

* Arvutusalus: Tööstus, 24, 25.

¹⁸ Tööstus, 24.

¹⁹ Sepre, O. Kodanliku Eesti sõltuvus, 64.

²⁰ Samas, 54; Eesti NSV ajalugu. III, 329.

²¹ Tööstus, 24, 25.

²² Eesti NSV ajalugu. Tln., 1957, 300.

²³ Sepre, O. Kodanliku Eesti sõltuvus, 28.

Eestlastele kuulunud erettevõtete osatähtsus Eesti tööstuses 1936. aastal*

Tööstusharu	Ettevõtted		Töötajad		Kogutoodang		Varade väärtus	
	Arv	Neist eestlastele kuulunud %	Arv	Neist eestlastele kuulunud ettevõtteis %	1000 kr.	Sealhulgas eestlastele kuulunud ettevõtteis %	1000 kr.	Sealhulgas eestlastele kuulunud ettevõtteis %
Murrud ja kaevandused	34	38	4 784	4	8353	2	28 953	1
Mineraalide töötlemine	288	88	2 259	65	668	66	13 027	65
Metallitööstus	347	88	5 406	54	16 246	46	18 589	37
Keemiatööstus	88	63	1 457	74	8 517	63	13 211	34
Nahatööstus	44	66	800	55	5 939	61	6 308	66
Tekstiilitööstus	269	77	12 839	24	43 343	21	65 439	16
Puidutööstus	842	88	5 872	49	14 209	36	17 788	28
Tselluloosi- ja paberitööstus	32	63	2 226	12	15 292	7	25 576	3
Polügraafiatööstus	82	82	198	76	4 666	73	7 843	62
Toiduainetööstus	1606	91	1 048	76	58 235	77	37 338	68
Kehakattetööstus	67	76	971	71	3 889	77	22 150	76
Pudukaubatööstus	29	69	561	17	1 305	12	816	24
Elektri- ja gaasijaamad	20	40	990	4	4 469	6	22 871	13
Kokku	3688	86	47 181	42	193 141	46	259 969	29

* Arvutusalus: Tööstus, 24, 25.

1939. aastal avaldatud hinnangu kohaselt leidis tööstuses ja ehituses tööd 60 000 inimest; koos perekonnaliikmetega oli tööstusega seotud ligikaudu veerand Eesti rahvastikust.²⁴ 1934. aasta andmeil olid 88% kõigist tööstustöötajaist eestlased.

1936. aastal andsid kaheteistkümnest tööstusharust kuue haru eestlastele kuuluvad ettevõtted 61—77% nende harude kogutoodangust. Kolmeteistkümnes tööstusharus — elektri- ja gaasijaamad — kuulusid kõik tähtsamad ettevõtted riigile või omavalitsustele, ülejäänud olid eestlaste valduses. Tabelist 4 selgub, et eestlastele kuulunud erettevõtted andsid 1936. aastal tööstuse kogutoodangust 46%. Kui sellele lisada Eesti riigi ja kohalike omavalitsuste ettevõtete toodang, mis moodustas tööstuse kogutoodangust samal ajal 6%, siis arvestamata segaettevõtetes eestlastele kuulunud osa, oli tegelikult üle poole tööstusest kogutoodangu alusel siiski eestlaste käes. Seetõttu ei saa nõustuda väitega, mille kohaselt eesti kodanlus ei suutnudki endale luua kindlat majandusbaasi.²⁵

Pidades silmas Eesti ajaloolise arengu eripära, oli väliskapitali suur osatähtsus Eesti tööstuses paratamatu. Uhtaegu võib hinnata märkimisväärselt saavutusena seda, et lühikese ajavahemiku kestel, millesse oma riiklust oli mahtunud vaid poolteist aastakümnet, suutis ka Eesti rahvuslik kapital tööstuses tõhusalt kanda kinnitada.

Eesti tööstuse arengus iseseisvuse ajal on nähtud viit erinevat perioodi. Esiteks nn. tööstuslik orientatsioon (aastad 1920—1924); teiseks — tööstuse stabiliseerumine ja ümberkorraldamine (1925—1927); kolmandaks — esimene tööstuslik kõrgeis (1928—1931); neljandaks — kriisi-

²⁴ Päevaleht, 1939, 12. märts.

²⁵ *Sepre, O.* Kodanliku Eesti sõltuvus, 65.

aastad (1931—1933) ning viiendaks — kriisijärgne tõus ja teine kõrgseis (1934—1939).²⁶ See periodiseering näib olevat üsnagi põhjendatud ja seda on järgitud ka nõukogude aja kirjutistes. Nendest perioodidest on kahtlemata kõige huvitavam ja dünaamilisem nimelt viimane, s. t. aastad 1934—1939.

Pärast 1929.—1933. aasta majanduskriisi algas Eesti majanduses, sealhulgas tööstuses kiire tõus. Majandusministeerium hindas selle põhjusi järgmiselt: «Tööstuse elavamat tegevust põhjustas rahva sissetuleku suurenemine heade saagiaastate ja metsamajanduse läbikäikude suurenmise tagajärjel. Krooni kursi langus parandas tootmiskulude ja kaubamüügihindade vahetorda niivõrd, et tööstused võisid edukalt ja kasulikult jätkata tegevust.»²⁷

Nõukogude ajaloo- ja majandusajalookirjanduses on viimase perioodiga seoses tavaliselt mainitud «teatud» tõusu, kuid seda on üheselt seotud sõjakonjunktuuriga ja lähenemisega hitlerlikule Saksamaale. Tolle perioodi edusamme ei ole tahetud tunnistada, märkides neid otsekuu möödaminnes. Kirjutati isegi otse: «Mingist «märkimisväärsest tõusust» ei saa selgi perioodil rääkida.»²⁸ Selline käsitus oli tingitud eesmärgist näidata tööstuse «ummikseisu» kui 1940. aasta sündmuste «objektiivset eeldust». Niisugune suhtumine domineerib teisteski kirjutistes ja üldkäsitlustes. Otto Karma on hiljem siiski selgelt esile toonud tööstustöölise arvu kahekordistamise, samuti tööstuse puhastoodangu 1,9 kordse tõusu samal perioodil. Ühtlasi on O. Karma osutanud siseturu osatähtsusele tööstustoodangu tõusus, tööstuse kontsentratsioonitendentsile ja mitmetele tol perioodil astunud riiklikele sammudele, mida ta tööstuse arengu seisukohalt hindab positiivselt.²⁹

Tööstuse arengule 1930. aastail avaldas üsna tuntavat mõju majanduslik mõte ja sellele tuginev tööstuspoliitika. Majandusteaduses oli Eestis 1930. aastate teiseks pooleks kujunenud üsna tugev potentsiaal. 1938. aasta aprillis toimunud majandusteadlaste I kongressil märgiti, et Eestis on umbes 850 kõrgharidusega majandusteadlast, kellest ligikaudu 700 oli saanud ettevalmistuse Tartu Ülikoolis ja ülejäänud välismaa kõrgkoolides.³⁰ Majandusadministratsioon (s. t. valitsusametnikud, aga ka ettevõtete ja pankade juhtkond) oli tollal majandusministri ametikohal olnud K. Selteri hinnangu järgi igati Lääne-Euroopa riikide tasemel.³¹

Tööstuspoliitikas kujunes valitsevaks eramajanduse riiklikku reguleerimist pooldav suund. Selle tähtsaim esindaja oli Leo Sepp, kes omal ajal oli ette valmistanud rahareformi. 1938. aastal sai L. Sepp välisministri kohale siirdunud Karl Selteri asemele majandusministriks. Mainitud majandusteadlaste kongress võttis vastu majanduse riiklikku reguleerimist toetava resolutsiooni, mille taga nähti L. Sepsa mõju.³² Oma kongressil peetud kõnes eristas viimane kolme teed majanduselu riiklikuks reguleerimiseks: 1) eramonopolide või sündikaatide kaudu; 2) riiklike aktsiisiseaduste abil ja 3) riiklike monopolide kaudu, nentides ühtlasi kõigi nimetatud teede kasutamist ka Eesti majanduses. Seejuures kriipsutas L. Sepp alla, et kõik need organisatsioonid määravad tegelikult hinnad, mõjutades nende kaudu kogu tootmistegevust, sealhulgas ka nendes tööstusharudes, mis ei ole monopolide koosseisus ega käi aktsiisimaksu alla.

Pooldades majanduse riiklikku reguleerimist maksu-, hinna- ja krediidi-poliitika abil, samuti riiklike ettevõtete asutamist, oli L. Sepp otsustavalt

²⁶ Konjunktuur, 1939, nr. 38/39 (1/2), 19.

²⁷ Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 969, n. 1, s. 639, l. 1.

²⁸ Vt. näit. *Krinal*, V. jt. Majandusliku mõtte põhijooni, 93.

²⁹ Eesti NSV majandusajalugu, 142—146.

³⁰ Päevaleht, 1938, 7. apr.

³¹ Päevaleht, 1938, 18. mai.

³² Päevaleht, 1938, 11. apr.

vastu majanduse totaalsele riigistamisele. Esinedes 1938. aasta lõpul Riigivolikogus, ütles ta: «Me elame ... õiguslikus riigis ja seepärast ei soovita mina mingit tööstusettevõtete ülevõtmist nende praegustelt omanikelt ei otseste ega kaudsete surveabinõudega. Ka olemasolevate käitiste ülesostmist riiklike summadega, nagu seda ... Lätis tehakse, ei pea mina otsarbekohaseks. See vabastaks asjatult muulaste erakapitali rahvamajanduse teenistusest ega too midagi juure juba olemasolevale majandusaparaadile.»³³

L. Sepa esindatud suuna kõrval oli ka teine suund, mis nägi riiklikus reguleerimises mitmeid ohte. Selle eesotsas oli suurtööstur, Kaubandus-Tööstuskoja esimees Joakim Puhk. Suuna põhiideed võiks väljendada loosung «Tsentraliseeritud majandus on organiseeritud vaesus». Nimelt nii oli «Päevaleht» pealkirjastanud refereeringu J. Puhki kõnest Riiginõukogus.³⁴ Selles kõnes väljendas esineja muu hulgas mõtet, et «tänapäeva demokraatiad seisavad majanduslikult võrreldamatult kõrgemal järjel kui totalitaarsed riigid». Ühtlasi arvas ta, et viimastel aastatel toimunud riigi ettevõtlikkuse laienemine kõigil majandusaladel on eraettevõtlust pidurdanud ja eramajanduse huvivid kahjustanud. Lõppkokkuvõttes nägi J. Puhk totaalse riikliku sekkumise tagajärjena majanduslikku allakäiku.

Avaldati ka seisukohti, mille põhjal riikliku krediidi ja riiklike soodustuste andmine erakapitalile mõjub eraalgatusele halvavalt. Seda seletati nii, et sel juhul astub majandusliku erainitsiatiivi asemele riiklike soodustuste taotlemine ja pöördumine igas asjas riigivõimu poole, kes peab tagama erakapitali kasumi ja tegutsemisvõimalused. Tekkinud olukord toob kaasa majandusliku vastutuse kadumise ning majanduselu korrumppeerumise riiklike soodustuste hankimisel ja kasutamisel.³⁵

Näib siiski, et majanduselu teatud riiklikku reguleerimist pooldasid paljud. Käsitleses riigi- ja eramajanduse vahekorda, põhjendati riikliku reguleerimise vajadust kõigepealt sellega, et majanduses kord tekkinud ebatasakaal ei pöördu iseenesest tagasi tasakaalu poole. Turu otsest reguleerivat mõju majandussuhetele (hindade tasemele, toodangu kogusele) ei peetud küllaldaseks ja tasakaalustavat jõudu nähti riiklikus administratiivses kontrollis. Ühtlasi aga hoiatati, et riigivõim ei pea otseselt sekkuma lõppotsuste tegemisse küsimustes, kas konkreetse kauba hind on liiga kõrge või madal, kas seda kaupa toodetakse liiga palju või liiga vähe ja kui suured peavad olema investeeringud. Nende otsuste langetamist peeti eramajanduse kompetentsi kuuluvaks.³⁶ Niisiis pidi riigi suunav mõju seisnema ikkagi kaudses mõjutamises üldise maksu-, hinna- ja krediidipoliitika abil.

L. Sepa arvamus kohaselt oli juba 1934. aastal suur osa Eesti majandusest riiklikult reguleeritav. Tema seisukoht oli, et reguleeritud majanduse juhtimine ühest keskusest on rahvamajanduslikult tarvilik ja paratamatu.³⁷

Riigi reguleeriva osa suurendamiseks oli vaja täpsemat ülevaadet majanduse olukorrast ja arengutendentsidest. Selleks asutati 1934. aastal Konjunkturiinstituut, kelle väljaandel hakkas ilmuma ajakiri «Konjunktuur». Selles avaldati instituudi uurimistulemusi, sealhulgas analüüsivaid ülevaateid eri rahvamajandusharude tegevusest jm. 1935. aastast hakati välja andma Eesti Panga aastaraamatut «Eesti Majandus». Riiklikul tasemel korraldatud majandustegevuse analüüs oli 1930. aastate teisel poolel üldiselt kättesaadav, üksikasjalik ja operatiivne.

Majandus- ja loodusressursside uurimiseks ning ratsionaalsete tegevussuundade kavandamiseks loodi riiklike asutustena 1935. aastal Majan-

³³ Päevaleht, 1938, 1. dets.

³⁴ Päevaleht, 1938, 11. märts.

³⁵ Päevaleht, 1938, 1. dets.

³⁶ KTT, 1937, nr. 15, 411–414.

³⁷ Päevaleht, 1938, 11. apr.

dusnõukogu ja Rahvuslik Jõukomitee, järgmisel aastal Kütteaineteturu Korraldamise Komitee. 1938. aastal lisandusid neile Ratsionaliseerimise Komitee ja Loodusvarade Instituut. Viimase asutuse tegevuse eesmärgiks seati Eesti loodusvarade, toorainete ja tootmise uurimine, samuti vastavate tehniliste, majanduslike ja sotsiaalsete küsimuste igakülgne selgitamine. Asutamisel oli instituudil 42 liiget (s.t. teadustöötajat), 1938. aasta lõpuks suurenes nende arv 66-ni ja järgmisel aastal lisandus veel 2. Uurimistööd tehti Tallinna Tehnikaülikooli ja Tartu Ülikooli laborites, instituudi kantselei asus Tallinnas Koplis, Vene-Balti asundus nr. 50. Peale teadustöötajate oli 1939. aasta lõpul instituudis 24 ametnikku ja ajutist abitööjõudu. 1938. aasta I kvartalis loodi instituudi koosseisus vastavalt uurimisaladele 10 sektsiooni ja koostati nende töökavad. Seejärel algas tegelik uurimistöö, mis juba järgmisel aastal andis ka esimesi rakenduslikke tulemusi.³⁸

Eesti rahvamajanduse kogutoodangus oli ülekaalus põllumajandussaaduste tootmine. Lahkudes 1938. aasta mais majandusministri kohalt, iseloomustas K. Selter eelnenud nelja ja poole aastast perioodi majanduspoliitikas kui esmajoones põllumajandust toetavat poliitikat. Ta avaldas arvamust, et Eestil ei saa üldse olla sellist majanduspoliitikat, mis kõigepealt ei arvestaks põllumajanduse huve. Tööstuse, kaubanduse ja laevanduse edendamine peab käima käsikäes põllumajandusega.³⁹

Siiski oli Eesti majanduse struktuur just majanduskriisijärgsel perioodil muutumas. Suurenes tööstustöölise arv ning tööstustoodang ja selle osatähtsus rahvamajanduse kogutoodangus. Järjest enam hakati kõnelema ja kirjutama industrialiseerimise tähtsusest, rõhutades, et majandusajalugu on näidanud, et esmajoones on läinud jõukamaks need rahvad, kes on suutnud arendada tööstust ja kaubandust.⁴⁰

Põhjendades tööstuse tähtsust, kirjutas Eesti tolleagesteid väljapaistvamaid majandusteadlasi dr. A. Rannes: «Kui vaatame, millise osatähtsuse moodustavad põllumajanduse ja tööstuse toodangute netoväärtussummad rahvamajanduse tootmishüviste⁴¹ koguväärtusest, näeme, et tööstusalade netotoodang ulatub tööstusalade tootmishüviste väärtusest ligi 50% -ni, põllumajanduse netotoodang vastavate tootmishüviste väärtusest aga 16% -ni. See näitab, et tööstus produtseerib ja loob uusi väärtusi tunduvalt intensiivsemalt kui põllumajandus.» A. Rannes summeeris: «Aeglustada või koguni tõkestada industrialiseerimist tähendaks rahvamajanduse tootmishüviste kasvu pidurdamist, rahvamajanduse produktiivsuse vähendamist ning säästmisprotsessi aeglustumist, seega ühtlasi kogu rahvastiku madalamale elatustasemele ning seoses sellega madalamale kultuuritasemele asetamist.»⁴²

Pidades tähtsaks tööstuse arendamist rahvatulu kiirema suurendamise ning rahva elatustaseme tõstmise seisukohalt, hoiatati suurte tööstusriikide püüete eest takistada väikeriikide tööstuse arengut ja suruda neid tagasi «kitsamasse põllumajanduslikku raamistikku». Oigusega rõhutati, et kodumaise tööstuse areng on kasulik ka põllumajandusele, muutes viimase vähem sõltuvaks välisturu konjunktuurist ja luues võimalusi põllumajandussaaduste hindade kindlustamiseks tööstusest laekuvate maksude abil.⁴³

Tööstuslik tõus Eestis sai alguse 1934. aastal. Eduka majandustegevuse tulemusel suurenesid hoisummad pankades ja riigihoiukassades 101,4

³⁸ ERA, f. 969, n. 1, s. 554^b, l. 38—40; Valitsusasutiste tegevus 1938/1939. a. Tln., 1939, 63.

³⁹ Päevaleht, 1938, 18. mai.

⁴⁰ Päevaleht, 1938, 23. veebr.; 1939, 4. aug.

⁴¹ tootmishüviste = tootmisvahendite

⁴² Tööstuse rahvamajanduslik tähtsus Eestis. Dr. A. Rannese kõne Riigi Raadioringhäälingus. — KTT, 1939, nr. 9, 251—253.

⁴³ Päevaleht, 1939, 4. aug.

milj. kroonilt 1936. aastal 131,0 milj. kroonini 1938. aastal.⁴⁴ Uute kapitalmahutustega nii era- kui ka riiklikus sektoris rajati mitmeid suur-ettevõtteid, laiendati juba olemasolevaid ja muretseti neile uusi seadmeid. Eraettevõtete põhikapital suurenes 1935. aastal 0,5 milj., 1936. aastal 6,7 milj., 1937. aastal 5,2 milj. ja 1938. aastal 2,5 milj. krooni võrra, seega nelja aastaga kokku 14,9 milj. krooni.

Samal ajal olid riiklikud investeeringud tööstusse hoopis suuremad. See osutus võimalikuks riigieelarve tulude pideva kasvuga majandustegevuse hoogustumise ning sellest laekunud maksude tõttu. Riigieelarve tulud suurenesid 1933/34. majandusaasta 65,2 milj. kroonilt 99,7 milj. kroonini 1937/38. aastal.⁴⁵ Riiklikud kapitalmahutused tööstusse olid 1933/34. majandusaastal 4,9 milj., 1935/36 13,8 milj., 1936/37 17,0 milj. ja 1938/39 18,1 milj. krooni⁴⁶ ehk nelja aasta jooksul kokku 53,8 milj. krooni. Koos eraettevõtjatega paigutati tööstusse mõne aastaga 68,7 milj. krooni. Lisaks sellele kasvas ajavahemikul 1934—1938 tööstuslike tootmisvahendite sissevedu neljakordseks, moodustades rahalises väärtuses 1934. aastal 1,9 milj. krooni, 1935 2,8 milj., 1936 4,7 milj., 1937 6,5 milj. ja 1938 7,5 milj. krooni. Seejuures ei haaranud need andmed veel kõiki tööstusse investeeritud vahendeid.⁴⁷ Need summad paigutati esmajoones suurtööstusse, eriti põlevkivi-, turba- ja tselluloositööstusse.

Riiklike investeeringutega tööstusse kaasnesid riiklikud tellimused eraettevõtetele, mis soodustas viimaste tootmistegevuse laienemist, eriti ehitusmaterjalide tootmisel, metallitööstuses ja masinaehituses.

Niisiis oli 1930. aastatel tegemist tööstustoodangu kiire kasvuga. 1939. aastal suurenes suurtööstuse kogutoodang veelgi ja ulatus eelkõvõtete alusel 187,5 milj. kroonini.⁴⁸ Tööstustoodangu üldise tõusu foonil väärivad tähelepanu ka selle mitmed iseärasused. Kui tööstusliku tootmise üldindeks tõusis 1938. aastaks majanduskriisile eelnenud viie aasta keskmisega võrreldes 150-ni, siis märksa kiiremini oli arenenud tootmisvahendite tootmine, kus vastav indeks tõusis 184-ni (tarbekaupadel 120). Võrreldes majanduskriisi süvisega kasvas tootmisvahendite tootmine 1938. aastaks kaks korda. See oli seotud eelkõige kohalike loodusvarade intensiivsema kasutuselevõtmisega — põlevkivi-, turba- ja ehitusmaterjalitööstuse arenguga.

Tarbekaupade tootmisele avaldas mõju siseturu ostujõu kasv. Vaadeldaval ajajärgul hakati siseturgu järjest suuremal määral varustama oma tööstuskaupadega. Seetõttu vähenes tekstiilikaupade, klaasi, keemiatoodete jm. sissevedu.

Kogu suurtööstuse toodangust realiseeriti siseturul 1937. aastal 73% ja 1938. aastal 74%, sealhulgas tselluloosi- ja paberitööstuse toodangust 31% ja keemiatööstuse toodangust 31%.⁴⁹

Siseturu suur osatähtsus kiiresti rohkenenud tööstustoodangu realiseerimisel ei taha kuidagi kinnitada väidet, nagu oleks 1930. aastate teise poole tööstuslik tõus olnud tingitud eelkõige väliskonjunktuurist ja suurriikide sõjalisest ettevalmistusest, Eesti tööstus aga omandanud poolkoloniaalse iseloomu.⁵⁰

Tööstusliku tootmise tõusu tõttu suurenes tööstustoodangu osatähtsus rahvamajanduse kogutoodangus sellest hoolimata, et 1930. aastate teisel poolel oli kiiresti kasvanud ka põllumajandustoodang. Aastail 1932/33 kuni 1937/38 suurenes põllumajanduse turutoodang 59 milj. kroonilt 109 milj. kroonini ehk 85%.⁵¹ 1938. aastal — see oli parim sõjajärgne põl-

⁴⁴ Päevaleht, 1938, 5. sept.

⁴⁵ Päevaleht, 1938, 1. det.

⁴⁶ Konjunktuur, 1939, nr. 51/52, 83, 84.

⁴⁷ Samas.

⁴⁸ Konjunktuur, 1939, nr. 60/61, 554.

⁴⁹ Samas, 555.

⁵⁰ Vt. näit. Eesti NSV ajalugu, 482.

⁵¹ ERA, f. 969, n. 1, s. 591, l. 24.

Tööstustootmise tõus 1930. aastate teisel poolel *

Aasta	Tööstuse kogutoodang ** milj. kr.	Suurtööstuse toodang milj. kr.	Suurtööstuse tootmistevärvuse indekse (1927—1931=100)	Suur- ja kesktööstuse töötajaid (12 kuu keskm.)	
				Arv	Juurdekasv %
1933	143,9	85,0	84,6	30 270	1,1
1934	164,4	103,7	99,6	34 818	15,0
1935	183,2	116,5	109,9	39 134	12,4
1936	208,7	138,3	124,0	45 091	15,2
1937	244,1	165,0	143,3	51 689	14,5
1938	255,0	173,0	150,2	52 817	2,2

* Konjunktuur, 1939, nr. 51/52, 83, 87; Rannes, A. Suurtööstustoodang ja selle struktuur. — Konjunktuur, 1940, nr. 67/68, 317.

** Suur-, kesk-, väike- ja käsitööstus kokku.

lumajandusaasta — hinnati põllumajanduse kogutoodangu väärtust 200 milj. kroonile.⁵² Suurtööstuse kogutoodang oli samal aastal erinevail andmeil 173—175 milj. krooni, järgmisel aastal aga, nagu juba mainitud, ligikaudu 187,5 milj. krooni. Suur-, kesk-, väike- ja käsitööstuse kogutoodangu väärtus oli 1938. aastal 255 milj. krooni (vt. tab. 5), ületades seega põllumajanduse kogutoodangu oma.

1938. aasta ei olnud tööstusliku tootmise tõusuks nii soodus kui kaks eelmist. Halvenesid ekspordivõimalused mitmete tähtsamate väljaveokaupade puhul, nagu metsamaterjal, tselluloos, paber ja tekstiiltooted. Kuid peamiselt siseturu jätkuva avarumise ning mõnede uute ettevõtete käikulaskmise tõttu suurenes ikkagi tootmise maht, ehkki juurdekasvu tempo aeglustus.⁵³ 1939. aastal oli aga täheldatav uus elavnemine, mis toimus eriti põlevkivi- ja tselluloositööstuse najal. Põlevkivitööstuse toodangu kasvu soodustasid tõepoolest Saksamaa sõjalised ettevalmistused, sest põlevkivitoorõli realiseeriti just sinna. Kuid see ei olnud tööstustootmise jätkuva tõusu ainsaks ega ka peamiseks põhjuseks.

1939. aastal toimus tunduv edasimineku ka ehitusmaterjalide tootmises, toiduainetööstuses ja tekstiilitööstuses, samuti metallitööstuses. Mitmesuguste peamiselt sisemaal turustatavate tarbekaupade tootmine kasvas 1939. aastal kiiremini kui ühelgi varasemal aastal.⁵⁴ Alles Teise maailmasõja puhkemisega tekkinud eriolukord, mis kõigepealt mõjutas väliskaubandust, takistas edaspidi järjest süvenevalt ka tööstuse normaalset tegevust.

Euroopa riikide (ilma NSV Liiduta) ja Eesti majanduskriisijärgse aja tööstustoodangu indeksite võrdlus on suuresti Eesti kasuks (tab. 6).

Eestis saavutati majanduskriisieelne tase varem kui Euroopas üldiselt ning edaspidine areng toimus ilma tagasilöökideta ja hoopis jõudsamalt. Tööstustoodangu juurdekasv ei peatunud ka ebasoodsal 1938. aastal ja oli 1939. aasta esimesel poolel võrreldes 1938. aasta sama perioodiga 112%.⁵⁵

1930. aastate teise poole edukas majandusareng lahendas peaaegu täielikult probleemi, mis oli olnud kõige valusam kogu Eesti riikliku iseseisvuse kestel. 1922. aasta rahvaloendusega registreeriti ligi 12 000 töötut, aastakümne teisel poolel nende arv suurenes, ulatudes nn. vaikselt hooajal 15—20 000-ni. Raskeim olukord oli majanduskriisi aastail. Töötaolu kõrg-

⁵² KTT, 1939, nr. 5, 115—117.

⁵³ Eesti Majandus 1938. a. Eesti Panga aastaraamat. Tln., 1939, 34.

⁵⁴ Konjunktuur, 1939, nr. 60/61, 554.

⁵⁵ Sõrmus, R. Tööstustegevus 1939. aastal. — Konjunktuur, 1939, nr. 57/58, 425.

Tööstustoodangu indeksid (1929. a. = 100)*

	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Euroopa	78	86	83	101	111	110
Eesti	82	96	106	120	139	145

* Sõrmus, R. Tööstustegevus 1939. aastal. — Konjunktuur, 1939, nr. 57/58, 422.

Tööstusregistreeritud töötute arv aastail 1936—1940*

1936		1937		1938		1939		1940	
1. VII 15. XII		1. VII 15. XII		1. VII 15. XII		1. VII 15. XII		1. VII 15. XII	
77	1129	74	729	118	802	41	1064	171	54

* ERA, f. 969, n. 5, s. 1151, l. 15, 32, 56, 94, 130; s. 1498, l. 26, 53, 95 ja 126. (Sotsiaalministeeriumi Töökaitse- ja Sotsiaalosalosakonna andmed.)

punktiks osutus 1933. aasta algus, kui tööstusregistreeritud umbes 16 500 töötut ja lisaks neile veel ligikaudu 10 000 töötut riigi poolt korraldatud hädaabitöödel.⁵⁶ Paranemistunnused ilmnesid 1933. aasta teisel poolel ja 1934. aastast peale suurenes töötajate arv tööstuses igal aastal 4000—5000 võrra. Tööpuuduse likvideerimist soodustas ka ehitustegevuse hoogustumine. 1932. aastal hinnati ehitusettevõteteis töötajate arvu ehitushooajal umbes 1500-le, 1937. aastal tõusis ehitustööliste arv elamuehituse, ühiskondlike hoonete, tööstusehituse ja sildade ehitamise tõttu hooajal 6000-ni.⁵⁷ Alates 1936.—1937. aastast tekkis tööde hooaja kõrgpunktis (suvel) vähemtasuvatel aladel tööjõu puudus. Tööjõuressursside nappuse tõttu toodi 1937. aastal Eestisse esmakordselt välistöölisi Poolast, keda kasutati põllumajanduses ja osalt põlevkivikaevandustes.⁵⁸

Aastail 1934—1938 suurenes töötajate arv suur- ja kesktööstuses umbes 18 000 võrra. Sellega oli tööpuudus põhiliselt kadunud, kuigi teatud hooajaline erialase töö puudus säilis iseseisvusaja lõpuni (vt. tab. 7).

Tööstusliku arengu üldpilti ja kogu rahvamajandust mõjustas 1930. aastate teisel poolel esmajoonel hankiva ja tootmisvahendeid tootva tööstuse areng. Seetõttu peatatakse allpool veidi lähemalt nimelt nendel tööstusharudel, kuigi tuleb alla kriipsutada, et rasketööstuse arendamine ei muutunud tollal siiski omaette eesmärgiks.

Kiiresti arenenud A-rühma tööstusharude hulgas oli kesksel kohal põlevkivitööstus.

Põlevkivi kaevandamisega oli Eestis algust tehtud 1918. aastal Kohtlas. Esialgu toimus see karjäärides. Esimene maa-alune kaevandus rajati Kukrusel 1921. aastal. 1922. aastal alustas tööd a/ü. «Eesti Kiviõli» kaevandus, 1925. aastal Küttejõu kaevandus, 1926. aastal Kunda tsemenditehasele kuuluv Ubja kaevandus, 1936. aastal Sillamäel asunud Eestimaa Olikonsortsiumi kaevandus ja järgmisel aastal Gold Fieldsi kaevandus Kohtlas.

1934. aastal toodeti tolleks ajaks töötavas neljas kaevanduses 588 000 tonni põlevkivi, 1938. aastal ulatus kuue kaevanduse põlevkivitoodang 1 471 000 tonnini. Viie aastaga tõusis põlevkivitoodang 2,5-kordseks. Toorõlitoodang suurenes samal ajavahemikul 47 000 tonnilt 140 000 tonnini ehk 3 korda.

⁵⁶ Konjunktuur, 1938, nr. 38/39, 51.

⁵⁷ Samas, 50, 51.

⁵⁸ Eesti Majandus 1938, 34.

Kaevandus	Aastatoodang tonnides				
	1935	1936	1937	1938	1939
A/s. «Esimene Eesti Põlevkivitööstus»	249 840	364 050	415 900	588 200	666 500
A/s. «Küttejõud»	123 079	143 222	146 825	136 587	126 238
A/ü. «Eesti Kiviõli»	189 446	176 281	391 738	509 971	509 754
A/s. «Port-Kunda»	41 923	58 231	61 171	70 131	62 701
Eestimaa Olikonsortsium	—	23 726	83 001	100 870	216 707
Gold Fields	—	—	25 225	65 933	60 265
Kokku	604 288	765 510	1 123 860	1 471 692	1 642 165

* M. R. [Märt Raud]. Andmeid põlevkivitööstuse tegevusest ja arengust. — Tehnika Ajakiri, 1940, nr. 1, 25; ERA, f. 969, n. 1, s. 627, 1.66.

Kaevanduste osatähtsusest põlevkivi tootmisel annab ülevaate tabel 8.

Nagu juba märgitud ja sõjajärgses kirjanduses igati rõhutatud, oli põlevkivitööstuse enamik väliskapitaliga töötavate eraettevõtete käes. Esiletõstmist pole aga leidnud riigile kuuluva põlevkivitööstuse suur osatähtsus. Riigiettevõtte a/s. «Esimene Eesti Põlevkivitööstus» andis 1939. aasta põlevkivi kogutoodangust 41%. Teisel kohal oli a/ü. «Eesti Kiviõli» (kogutoodangust 31%) ja muudele eraettevõtetele langes ülejäänud osa.

Osa väljakaevatud põlevkivist kasutati kütteks, osa aga põlevkivi toorõli ning sellest omakorda mitmesuguste produktide tootmiseks. Nagu põlevkivi kaevandamisel, nii ka toorõli tootmisel oli pioneeriks riigi põlevkivitööstus, kus esimene toorõlitehas läks käiku juba 1921. aastal.

1930. aastate teisel poolel suurenes ka toorõli toodang kiiresti: ajavahemikul 1935—1939 3,8 korda. 1939. aastal oli toorõli kogutoodang 180 121 tonni, millest ühe kolmandiku andis riigi põlevkivitööstus, kus selleks ajaks oli kolm suurt õlitehast aastase koguvõimsusega 70 000 tonni. Ülejäänud kaks kolmandikku langes eraettevõtetele, nagu a/ü. «Eesti Kiviõli», The New Consolidated Gold Fields Ltd. ja Eestimaa Olikonsortsium, neist võimsam oli esimene 70 000-tonnise toodanguga 1939. aastal.⁵⁹

Toorõli ümbertöötamisel saadi 1930. aastate lõpul parkümmend erinevat produkti, millest koguselt suuremad ja tähtsamad olid mitmesugune mootorikütus, sealhulgas bensiin, samuti immutusõli ja bituumen. Alates 1937. aastast oli õlideks aetud põlevkivi hulk kütteks kasutatud põlevkivi kogusest suurem.

Kuigi põlevkivi kaevandamise tehniline tase oli sõjajärgsega võrreldes tagasihoidlik, oli siingi edusamme. Katsetati soonimismasinaid. Tõsi küll, katsetused ei andnud soovitud tulemusi. Põlevkivi purustamine toimus lõhkeainega, varem kasutatud käsipuuride asemel võeti kasutusele suruõhu- ja seejärel ka elektripuurid. Viimaste kasutamisele avas tee kõva puurterase leiutamine. Põlevkivi veoks kaevandustes ilmusid hobuste kõrvale ka diisel- ja elektrivedurid. Muidugi oli kaevurite töö füüsiliselt raske ja ka ohtlik, eriti Kiviõlis, kus ohutustehnika eest ei kantud hoolt.

Keskmine põlevkivi päevatoodang ühe kaevuri kohta oli 1930. aastate lõpul 4 tonni, kogenud kaevuritel aga tunduvalt rohkem.

Toorõli saamiseks rakendati erinevaid meetodeid, sealhulgas riigi põlevkivitööstuses püstretorte, «Eesti Kiviõlis» ja Eestimaa Olikonsortsiumis tunnelahje ning The New Consolidated Gold Fieldis pöörlevaid horisontaalretorte. Kõik moodused olid töökindlad ja majanduslikult vastu võetavad.

⁵⁹ Tehnika Ajakiri, 1940, nr. 1, 25.

Eesti põlevkivi rahvamajanduslik tähtsus oli väga suur. Põlevkivikutega töötas järjest enam tööstusettevõtteid, eriti kiiresti laienes põlevkivi kasutamine tööstusettevõtete küttekolletes 1930. aastate teisel poolel. Põlevkiviga töötas mitu suuremat elektrijaama, sealhulgas Tallinna elektriijaam; põlevkivi kasutati ka vedurite küttekoldes.

Eriline tähtsus oli aga põlevkivi utmise saadustel. Toorõli ümbertöötamisel saadi samu produkte, mida naftatööstuses. 1938. aastal oli Euroopa naftatoodang ilma Liiduta 7,7 milj. tonni, millest 6,6 milj. tonni andis Rumeenia ja ülejäänud 1,1 milj. tonni langes Saksamaa ja Poola arvele.⁶⁰ Eesti põlevkivitööstuse toodang ja eriti potentsiaal ei olnud sel taustal sugugi tähtsusetu. Ainuüksi Saksamaa aastaseks naftavajaduseks arvestati tollal 7 milj. tonni.

Põlevkivitööstusel olid väga head arenguperspektiivid. Riigi põlevkivitööstuse direktori M. Raua hinnangul oli Eesti põlevkivist saadav toorõli omahinna poolest võistlusvõimeline välisurgudel. Nii sise- kui ka välis- turul olid põlevkivi utmise saadused nõutavad, sealhulgas toorõli, immu- tusõli ja bituumen.

1939. aastal toodeti üle 22 000 tonni põlevkivibensiini, mis kõrge oktaanarvu tõttu oli hinnatud. Eestis toodeti ka aviobensiini (a/ü. «Eesti Kiviõlis» ja Eestimaa Õlikonsortsiumis). Viimases toodetud aviobensiini oktaanarvuks mõõdeti 1939. aastal 74—76. Paljudes lennukimootoritüüpi- des oli seda bensiini võimalik kasutada. Kasutamiseks mootorites, mis olid ette nähtud kõrgema oktaanarvuga bensiinile, pidi Eesti aviobensiini segama etüülalkoholiga. Eestis toodetud aviobensiini eksporditi Lätisse ja Soome, kuid kodumaal seda millegipärast ei kasutatud.⁶¹

Tõsi küll, bensiinitööstus töötas riikliku dotatsiooniga, mis siseturul oli 14 senti ühe kg kohta. Selle järgi oli kogu bensiinitööstusele antud dotatsioon 1939. aastal üle 3 milj. krooni, millest üksikud ettevõtted said osa vastavalt toodangule. Et riikliku põlevkivitööstuse osatähtsus oli bensiinitoodangus väike (1939. aastal kõigest 1400 tonni), siis läks see raha valdavalt väliskapitaliga töötavatele eraettevõtetele.⁶²

Eesti põlevkivitööstus oli noor ja kogu maailmas olid põlevkivi kasu- tamisega seotud teaduslik-tehnilised probleemid uused. Seetõttu kaasnes põlevkivitööstuse kasvuga ka tõsiseid arenguprobleeme. Kasulikum oleks olnud toota ja realiseerida mitte peamiselt toorõli, vaid suurel hulgal selle mitmesuguseid töötlemisprodukte, mis olid toorõlist hoopis väärtuslikumad. Need probleemid olid muidugi teada. Mõisteti väga hästi, et põlev- kivitööstuse kasvu ei saa ega ole mõtet rajada ajutisele konjunktuurile (toorõli soodne müügihind), vaid tuleb tõhustada uurimistööd mitme- suguste derivaatide saamiseks, mida naftatööstusest oli teada paarisaja ringis.⁶³ Seda uurimistööd juhtis väljapaistev teadlane professor Paul Kogerman.

Põlevkivi kõrval oli Eesti teiseks tähtsamaks maavaraks fosforiit, kuid selle varusid oli veel vähe uuritud. Siiski tegutses üks väike fosforiidi- tööstus Tallinna lähedal Ülgastes, see oli asutatud 1920. aastail. 1938. aastal hävis selle rikastusvabrik tulekahjus. Ülgaste aastane tootmisvõim- sus oli 3800 tonni rikastatud fosforiidijahu, mis sisaldas 25—27% fosfor- hapendit (P_2O_5).

Fosforiidijahu kasutati karja- ja heinamaade väetamiseks, seda segati ka superfosfaadiga. 1936. aastal kasutati 4700 tonni fosforiidijahu, see ületas aastase toodangu. Puuduv osa kaeti laos olnud tagavaradest, kuid päevakorrale kerkis fosforiidi tootmise laiendamine.⁶⁴

⁶⁰ Raud, M. Põlevkivitööstus Eestis. — Tehnika Ajakiri, 1939, nr. 5/6, 126.

⁶¹ Tombach, H. Eesti bensiini tarvitamise võimalusest aviomootorite põletiseks. — Teh- nika Ajakiri, 1940, nr. 4, 111—115.

⁶² ERA, f. 969, n. 1, s. 627, l. 67.

⁶³ ERA, f. 969, n. 1, s. 584, l. 160—168.

⁶⁴ ERA, f. 969, n. 4, s. 344, l. 65, 66.

Toodangu suurendamine oli tähtis ka sellepärast, et väikese tootmis- mahu tõttu oli raske katta tootmiskulusid. Kalkulatsioonide kohaselt oleks fosforiiditööstus ennast õigustanud 7—8-kordse suurendamise puhul. Et nii suurt tarbimise tõusu Eestis ei olnud lühikese ajaga ette näha, siis kerkis tööstuse laiendamise eeldusena päevakorrale fosforiidi eksport. Esialgu oli P_2O_5 sisaldus selleks madalavõitu. Rikastusviisi täiustamisega saavutati, et P_2O_5 sisaldus tõusis 31%-ni. Sellega jõuti taseme poolest harilike maailmaturu fosfaatide hulka.

Tallinna Tehnikaülikoolis korraldati laboratoorsed katsed ning Saksa- maal ja Inglismaal tööstuslikud katsed, mis kinnitasid, et Eesti fosforiit kõlbab superfosfaadi tootmiseks.⁶⁵ Samal ajal oli 1930. aastate keskpaiku Eestisse sisse veetud keskmiselt 28 000 tonni superfosfaati aastas, mille eest tuli maksta valuutas. Tekkis mõte laiendada fosforiiditööstust ja toota superfosfaati kohapeal.⁶⁶

Vabariigi valitsuse otsusega 3. septembrist 1937 loodi superfosfaadi- tööstuse rajamise võimaluste selgitamiseks komisjon, kuhu kuulus mitu ministrit riigihoidja eesistumisel. Komisjon otsustas sama aasta novemb- ris pärast talle esitatud tehnilis-majanduslike kaalutlustega tutvumist, et fosforiiditööstuse laiendamine ning superfosfaaditööstuse asutamine Ees- tis on tarvilik ja põhjendatud.⁶⁷ Selleks sai õiguse uus riigiettevõtte a/s. «Eesti Fosforiit» põhikapitaliga üle 1 milj. krooni.⁶⁸

1938. aastal ja 1939. aasta algul tehtud uurimistöode tulemusel langes uue fosforiiditööstuse asukoha valik Maardu kasuks, kus 1939. aasta mais alustati uue kaevanduse rajamist. Aasta lõpuks oli rajatud 286 m peastolli ja 320 m kaevanduskäike. Püstitati abihooneid ja sõlmiti lepinguid elu- majade ehitamiseks kaevanduse töötajaile. Valmis ka rikastusvabriku pro- jekt, toimusid läbirääkimised välisfirmadega kaevanduse ja rikastusvab- riku sisseseade ja kemikaalide tellimiseks, samuti rikastatud fosforiidi müügilepingute sõlmimiseks. Superfosfaaditohase tootmisvõimsuseks pro- jekteeriti 50 000 tonni aastas.⁶⁹

Tähtsamate Eesti maavarade hulka kuulus ka turvas. Turbatööstuse arengus oli silmapaistvaks saavutuseks riigiettevõtte a/s. «Eesti Turba- tööstused» Tootsi turbabriketitohase valmimine 1938. aastal. Tehase toot- misvõimsuseks oli 50 000 tonni turbabriketti aastas. See asendas 125 000 m³ küttepuid ehk pool äsja käikulastud Kehra sulfaattselluloositohase aasta- sest toorainevajadusest.⁷⁰

Ehitustegevuse elavnemisega kaasnes märkimisväärne tõus ehitusma- terjalitööstuses. Telliskivide tootmine suurenes 1939. aastal 1936. aastaga võrreldes enam kui kahekordseks ja ulatus umbes 65 miljonini. Tähele- panuväärne osa selles oli 1936. aastal asutatud riigiettevõtte a/s. «Tellis- kivi Tehased», kuhu kuulusid Aseri, Sindi ja Tallinna tehas. Need andsid suure osa punaste telliste toodangust, mida ka eksporditi.⁷¹ Silikaattelliste tootmise suurendamiseks asutati lisaks «Silikaadi» tehasele (asut. 1910) 1939. aastal tehas «Kvarts». Telliskivide üldtoodangust moodustasid 1939. aastal savitellised 48 milj. (sellest riiklikelt tehastelt ca 18 milj.), silikaattellised 11 milj. ja tuhakivid 6,7 milj.⁷² Et soodustada tulekindlate ehitusmaterjalide levikut, seati majandusministeeriumi erimäärusega sisse kord, mille järgi maal püstitatavate ehituste jaoks ostetavate telliste hin- nast osa kompenseeris riik.⁷³

Tsemenditööstuse kohta 1930. aastate teisel poolel on väidetud, et sise-

⁶⁵ ERA, f. 969, n. 4, s. 344, l. 68, 69.

⁶⁶ Samas, l. 70.

⁶⁷ Samas, l. 63.

⁶⁸ Samas, l. 37, 38.

⁶⁹ ERA, f. 969, n. 1, s. 629, l. 21, 22; Valitsusasutuste tegevus 1938/1939. Tln., 1939, 56.

⁷⁰ Päevaleht, 1939, 24. jaan.

⁷¹ ERA, f. 969, n. 1, s. 627, l. 128.

⁷² Konjunktuur, 1939, nr. 60/61, 554.

⁷³ ERA, f. 969, n. 4, s. 344, l. 139.

turg jäi Kunda tsemenditehasele liiga kitsaks ja tsementi müüdi monopoolselt kõrge hinnaga.⁷⁴ Olulisem on siiski märkida, et pärast majanduskriisiaegset madalseisu suurenes tsemenditoodang ajavahemikul 1934—1938 33 600 tonnilt 80 500 tonnini ehk 2,4 korda, Kunda tehase tootmisvõimsusest aga rakendati 1939. aastal 92%, mida peeti optimaalseks.⁷⁵ Mis puutub tsemendi hinda, siis oli see alates 1930. aastast pidevalt alanenud ja võrdus Ratsionaliseerimise Komitee andmeil 1938. aastal 34,41 krooniga ühe tonni eest (aastail 1928—1930 49,01 kr./t). Tsemendi tootmine toimus küll kaitsetollide varjus, kuid Eesti tsement oli siiski odavam kui Inglismaal ja Itaalias, ehkki tunduvalt kallim kui Poolas või Hollandis.⁷⁶ Tsemendi kui perspektiivse ja universaalse ehitusmaterjali propageerimiseks korraldati Kunda tehases betoonitööde kursusi, samuti arvukalt loenguid ja kursusi kogu riigis.⁷⁷ Võrreldes majanduskriisieelse kõrgtasemega 1928. aastal kasvas tsemendi tarbimine 1938. aastaks ligi 2 korda.⁷⁸

Naabermaadega võrreldes oli tsemendi kasutamine Eestis siiski veel tagasihoidlik. 1937. aastal moodustas tsemendi tarbimine ühe elaniku kohta Inglismaal 190, Saksamaal 185, Soomes 138, Lätis 58 ja Eestis 52 kg.⁷⁹ Tsemendi väheses tarbimises etendas oma osa elamuehituses püsinud puitehitiste traditsioon, kuid ka tehnoloogiline mahajäämus Lääne-Euroopast, samuti Soomest. Siiski on just 1930. aastate teisel poolel siingi täheldatav murrang, mis väljendus linnaehituses moodsate elumajade ja ühiskondlike hoonete püstitamises, mitmete suurte sildade ehitamises ning tsemendi tungimises maaehtusse.

Ehitusklaasi tootmise moderniseerimisega 1928. aastal suutis Järvakandi klaasitehas täielikult rahuldada siseturu vajadused ja suurem osa toodangust realiseeriti välisurul. 1936. aastal toodetud 6760 tonnist ehitusklaasist müüdi välisurul üle 5000 tonni.⁸⁰

Ehitusmaterjalitööstuse hüppelist tõusu 1930. aastate teisel poolel kinnitavad andmed, mille järgi aastail 1936—1938 suurenes telliskivitööstuse netotoodangu väärtus 43%, klaasitööstuse netotoodang 36% ja tsemenditööstuse netotoodang 34%.⁸¹

1936. aastal kasutas Eestis suurtööstus toorainet koguväärtuses 61,5 milj. krooni. Sellest moodustas metsamaterjali väärtus 7,3 milj. krooni ehk 11,9%. Tööstuses kasutatud paljude toorainete hulgas oli metsamaterjal (puuvilla järel) väärtuselt teisel kohal, kodumaistest aga esikohal.⁸² Mets oli Eesti peamisi loodusrikkusi ning tooraine tselluloosi- ja paberitööstusele, vineeri- ja mööblitööstusele, lauavabrikutele, samuti tuletiku-, tõrva- ja tärpentinitööstusele. Kõige selle tõttu on arusaadav, et 1930. aastate keskpaiku tõusis tõsiselt päevakorraks metsavarude säästlikum kasutamine. Hakati piirama metsaraiet, mis ajuti oli ületanud loodusliku juurdekasvu piiri. Riigimetsadest saadava muuks otstarbeks vähe sobiva peene-möödulise männi-, kuuse- ja haavapuidu ratsionaalsemaks kasutamiseks otsustas valitsus 1936. aasta aprillis, et Kehrasse tuleb riiklike vahenditega ehitada sulfaattselluloositehas aastase toorainetarvitusega umbes veerand miljonit m³.⁸³ Tehase rajamiseks loodi riigiettevõtte «Eesti Metsa

⁷⁴ Eesti NSV ajalugu. III, 323.

⁷⁵ ERA, f. 969, n. 1, s. 590, l. 32.

⁷⁶ Samas, l. 23.

⁷⁷ KTT, 1937, nr. 24, 676.

⁷⁸ ERA, f. 969, n. 1, s. 50, l. 21.

⁷⁹ Alver, A. Tsemendi osatähtsusest majanduses. — KTT, 1938, nr. 13, 301—303.

⁸⁰ Eesti NSV ajalugu. III, 324. A. Veimer on Järvakandi tehase kohta esitanud desorienteeriva väite, mille järgi «toodangu kõrge omahind ja tihe konkurents ei võimaldanud pääseda välisurudele». (Veimer, A. Eesti NSV, 45.)

⁸¹ Rannes, A. Suurtööstustoodang ja selle struktuur. — Konjunktuur, 1940, nr. 67/68, 318.

⁸² Rannes, A. Suurtööstuse toorainebilanss. — Konjunktuur, 1938, nr. 44, 414.

⁸³ Päevaleht, 1938, 26. aug.

ja Tselluloosi Aktsiaühing» algkapitaliga 5 milj. krooni. Eeltöid alustati 1936. aasta septembris, tegelikud ehitustööd algasid sama aasta novembris, peahoone ehitus alles 1937. aasta aprillis. Ehitusel olid korraga tegevad kuni 1200 töolist. Juba 1938. aasta suvel oli Kehra Tselluloositehas valmis ja lasti 25. augustil pidulikult käiku. Tehase bilansiliseks väärtuseks kujunes 8,53 milj. krooni, sellest ehituslik osa 2,35 milj. krooni ja sisseseade 6,18 milj. krooni.⁸⁴ Tootmisvõimsus oli 36 000 tonni sulfaattselluloosi aastas.

Kui otsustati tehase ehitamine, olid tselluloosi hinnad maailmaturul kõrged, tehase valmimine aga sattus ebasoodsale konjunktuurile.⁸⁵ Sellest hoolimata oli tehase rajamine õigustatud. Kaasaja tasemel tehnoloogia tõttu kujunes tehas välisturul konkurentsivõimeliseks Soome ja Rootsiga⁸⁶, kus sulfaattselluloosi oli toodetud ammu ja selle aastatoodang oli palju suurem kui Eestis (1930. aastate lõpul Soomes 650 000 ja Rootsis 1 200 000 tonni⁸⁷). 1938. aastal eksporditi sulfaattselluloosi peamiselt Inglismaale, Austraaliasse ja USA-sse ning vähemal määral ka Itaaliasse, Prantsusmaale, Kreekasse, Belgiasse ja Hollandisse.⁸⁸ Tselluloositoodang suurenes 1939. aastal 102 044 tonnini 1938. aasta 79 350 tonni vastu. Riiklik Kehra sulfaattselluloositehas aitas tunduvalt kaasa Eesti metsavarude ratsionaalsele kasutamisele, samuti nagu Tootsi briketitehas nende kokkuhoiule. 1939. aasta riigieelarve arutamisel võidi Riigivolikogus märkida, et metsa raiumine on viidud kooskõlla metsa loomuliku juurdekasvuga ja metsi Eestis enam ei laastata.⁸⁹

Metallitööstus ja masinaehitus on (koos tekstiilitööstusega) neid tööstusharusid, millele alati on viidatud, püüdes tõestada teesi suurtööstuse laostumisest ja allakäigust seoses Eesti iseseisvumisega. Seejuures on ikka silmas peetud suuri laevaehitustehaseid ja vaguniehtustehast «Dvigatel», mis uues olukorras jäid tegevusele ja suleti. Tunduvalt vähenes tootmine ka elektrimasinate tehases «Volta». Kõige sellega seoses vähenes umbes kaks korda ka metallitööstuse töoliste arv (vt. tab. 1). Puudutades likvideeritud tehaste seadmete realiseerimist vanarauana, kirjutab A. Veimer: «... seda «vanarauda» vedas suurtes kogustes välja inglise kurikuuulus sõjatööstusfirma Vickers, kes mõni aasta varem samade tööpinkidega oli varustanud samu tehaseid.»⁹⁰ Eesti ei säilitanud «kurikuulsa» firmaga endisi sidemeid, mis olid kujunenud tsaariajal, ja loobus hiigeltehastest, mille käigushoidmiseks puudus perspektiiv.

Paljusid masinaehitus- ja metallitööstustooteid vedas Eesti, kellel puudusid oma kivisüü ja metall, peamiselt lääneriikidest sisse. Kuid ta suutis selle kompenseerida väljaveoga teistel aladel, arendades uutes tingimustes, oma võimaluste ja vajaduste kohaselt ka metallitööstust.

Metallitööstus ja masinaehitus oli 1937. aasta majandusloenduse andmeil teiste tööstusharude hulgas töötajate arvu poolest tekstiili-, toiduaine- ja puidutööstuse järel neljandal kohal, kogutoodangu väärtuse järgi aga toiduaine- ja tekstiilitööstuse järel kolmandal kohal.⁹¹ Seisuga 1. mai 1940 oli metallitööstus töoliste arvu poolest suurtööstuses kolmandal kohal.⁹²

Pärast 1929.—1933. aasta majanduskriisi liikus ka metallitööstus kiires

⁸⁴ Päevaleht, 1938, 26. aug.; ERA, f. 969, n. 5, s. 1194, l. 13, 14.

⁸⁵ ERA, f. 969, n. 5, s. 1194, l. 20, 21.

⁸⁶ Samas, l. 15.

⁸⁷ *Hinto, O.* Kehra sulfaattselluloosi tehased. — Tehnika Ajakiri, 1939, nr. 2, 36.

⁸⁸ ERA, f. 969, n. 5, s. 1194, l. 18.

⁸⁹ Päevaleht, 1939, 24. jaan.

⁹⁰ *Veimer, A.* Eesti NSV, 46.

⁹¹ Tööstus, 24, 25.

⁹² Mõnedel andmetel oli 1937. aastal metallitööstuses rakendatud 6480 töötajat ja see oli töötajate arvult tekstiilitööstuse järel teisel kohal (*Essen, N.* Meie metallitööstuse areng. — KTT, 1938, nr. 4, 75). Ka Eesti Panga aastaraamatu andmeil oli metallitööstus 1938. aastal 6595 töötajaga tekstiilitööstuse järel suurtööstuses teisel kohal (Eesti Majandus 1938, 36).

tempos tõusu suunas. Tööstusharu (andmed on suurtööstuse kohta) netotoodangu väärtus, mis 1933. aastal oli 2,9 milj. krooni, võrdus juba 1937. aastal 6,7 milj. krooniga, 1938. aastal aga tõusis 9,5 milj. kroonini, moodustades kogu suurtööstuse netotoodangust 12%.⁹³ (Niisama suure osa moodustas samal aastal suurtööstuse kogutoodangust ka metallitööstuse kogutoodang — üle 19 milj. kr.).

Kodumaise tooraine ja maapõuevarade ulatuslikum kasutuselevõtt andis tööd metallitööstusele ja masinaehitusele. Kui kogu suurtööstuse toodang kasvas kriisiaegse madalseisuga võrreldes kahekordseks, siis metallitööstuse ja masinaehituse toodang kolmekordseks.⁹⁴ Tööstusharu toodangust on nimetamisväärsed aurukatlad, vedurid, mootorvagunid, elektrimasinad, külmutusseadmed, liiftid, turbatööstuse masinad ja seadmed, põllutööriistad ja teedehitusmasinad. Ehitati ka laevu ja sisseseadet põlevkivitööstusele. Riigi Põlevkivitööstuse neljanda õlivabriku sisseseade valmistati peaaegu täielikult Eesti ettevõtetes. Põlevkivitööstuse areng oli metallitööstuse ja masinaehituse arengu tähtsamaid tõukejõude.⁹⁵ On märkimisväärsed, et tellimisi suudeti hankida ka naaberriikidest — Leedust, Lätist ja Soomest, kus eesti metallitöölise kvalifikatsiooni hinnati. Välismaale saadeti aurukatlad, külmutusseadmeid, liha- ja piimatööstuse sisseseadet, telefoniaparaate, elamute keskkütte- ning sanitaarseadmeid.⁹⁶ Põllutööriistade, telefoni- ja raadioaparaatide tootmine suurenes just 1930. aastate teisel poolel. 1937/38. majandusaastal siseturul realiseeritud põllutööriistadest oli ligi 60% (väärtuse järgi) toodetud Eestis.⁹⁷

1939. aastal ulatus metallitööstuse põhitooraine — raua ja terase import 30 900 tonnini 6,7 milj. krooni väärtuses. Metallid veeti sisse Saksamaalt, Belgiast, Inglismaalt ja NSV Liidust.⁹⁸

Metallitööstuse arengut soodustas ja teatud määral iseloomustas ka selle arvestatavat taset fakt, et suudeti luua koostöö tehniliselt silmapaistvate välisfirmadega litsentside saamiseks ja nende kogemuste kasutamiseks. Eesti masinaehituse ja metallitööstuse tõsiseks probleemiks oli aga seeriatoodangu vähesus ning üksiktellimuste prevaleerimine, mis pidurdas spetsialiseerumist ja kooperaerumist ettevõtete vahel, kuigi nõudis tööliselt väga kõrget kvalifikatsiooni, mille poolest nad olid ka tuntud. Spetsialiseeritud ettevõtete vähesus pidurdas muidugi tehnilise taseme ja tööviljakuse tõusu. Kui püüda tuua mingit võrdlust maailmatasemega, siis Rootsi spetsialiseeritud masinaehitustehastes oli tööviljakus 2 korda kõrgem kui Eestis.⁹⁹ Küsimus on, kas sellist vahet saabki pidada halvaks näitajaks.

Kokkuvõtliku pildi peamiste A-rühma tööstusharude toodangu tõusust annab tabel 9. A-rühma tööstusharude toodangu netoväärtus suurenes aastail 1935—1938 1,5 korda, kusjuures kiireim oli tõus põlevkivitööstuses, mis alates 1937. aastast oli ka toodangu väärtuselt esikohal. Tselluloositööstuse alal täheldatav langus oli tingitud juba mainitud hindade langusest, koguliselt suurenes tootmine tunduvalt.

A. Rannes, käsitles suurtööstuse toodangu struktuuri 1930. aastate teisel poolel, tuli järeldusele, et seoses süveneva industrialiseerimisprotsessiga arenesid A-rühma harud kiiremini B-rühma harudest. Aastail 1935—1938 oli netotoodangu juurdekasv nimetatud rühmades vastavalt 50% ja 32%.¹⁰⁰ Kui veel 1936. aastal oli tarbeesemeid tootev tööstus ülekaalus, andes kogu suurtööstuse toodangu netoväärtusest 54,4%, siis

⁹³ Rannes, A. Suurtööstustoodang ja selle struktuur, 318.

⁹⁴ Päevaleht, 1938, 12. nov.

⁹⁵ Samas; Tehnika Ajakiri, 1940, nr. 2, 54.

⁹⁶ Essen, N. Meie metallitööstuse areng. — KTT, 1938, nr. 4, 75; KTT, 1937, nr. 12, 311.

⁹⁷ ERA, f. 969, n. 4, s. 344, l. 138.

⁹⁸ Konjunktuur, 1939, nr. 60/61, 559.

⁹⁹ Essen, N. Meie metallitööstuse areng, 75 jj.

¹⁰⁰ Rannes, A. Suurtööstustoodang ja selle struktuur, 319.

Tootmisvahendite tööstuse toodang aastail 1935—1938 *

Tabel 9

Tööstusharu	Netotoodang milj. kr.				Juurdekasv %
	1935	1936	1937	1938	1935—1938
Kaevandused (koos põlevkivi-tööstusega)	5,2	5,6	9,9	12,7	144
Ehitusmaterjalitööstus	5,2	6,9	8,4	8,0	54
Tselluloositööstus	6,4	6,3	5,8	4,9	-24
Masinaehitus ja metallitööstus	3,2	4,6	5,3	5,9	84
Muud	7,1	8,3	9,4	9,6	35
Kokku	27,1	37,1	38,8	41,1	52

* Vt. *Rannes, A.* Suurtööstustoodang ja selle struktuur. — Konjunktuur, 1940, nr. 67/68, 321. Tabelis on andmed esitatud ümardatult, mistõttu viidatud allikaga võrreldes on väikesi erinevusi ($\pm 0,1$).

1938. aastaks oli see osa langenud 52,2%-ni. Arvestades A-rühma tööstusharude jätkuvat tõusu, võis 1939. aastal tootmisvahendeid ja tarbeesemeid tootvate tööstusharude osatähtsus Eesti suurtööstuses olla ligikaudu võrdne.

Niisiis oli Eesti tööstuslikus arengus 1930. aastate teisel poolel iseloomustavaks jooneks A-rühma harude eelisareng. Tööstuse toorainebilansis suurenes kodumaise tooraine osatähtsus ja seda mitte üksnes A-rühma harudes, vaid tööstuses tervikuna.¹⁰¹ Kogu suurtööstuses oli alates 1938. aastast ülekaalus kodumaine tooraine (53%).¹⁰²

Oli realiseeritud edukalt majanduspoliitilist suunda, mille eesmärk oli Eesti loodusvarade kasutuselevõtt ja mis teenis rahvamajanduse kui terviku arendamise huve. Seda on püütud interpreteerida kui maa loodusvarade mahamüümist välisimperialistide huvides. Seda laadi väited tuginevad peamiselt asjaolule, et Eesti ekspordis etendasid põlevkivi- ja tselluloositööstuse saadused eriti 1930. aastate lõpul suurt osa. Kuid on selge, et iga riik läheb maailmaturule nende toodetega, millega ta suudab seal konkurentsi pakkuda, et saada vastu endale vajalikke kaupu. Kui Eesti seda suutis, sealhulgas ka põlevkivi toorõli ja tselluloosiga, siis tõendab see kõigepealt seda, et vastavad tööstusharud olid saavutanud hea taseme. Pooltoodete ekspordiga seotud negatiivsed küljed ei olnud seejuures sugugi teadmata. Juhan Janusson, analüüsides Eesti majanduse arenguperspektiive, märkis oma 1937. aastal avaldatud uurimuses: «Viimase viie aasta jooksul on investeerimiskaupu veetud sisse 73 milj. kr. väärtuses. See summa kaeti ekspordiga teistelt aladelt. Selles vahetusprotsessis leiab meie rahva töö suhteliselt madalamat hindamist. Selles peitubki üks kapitali aeglase kogunemise põhjusi. Seda puudust võib parandada teatud määral vaid oma maapõuevarade täielikuma eksploatatsiooni ja tööstuslike valmissaaduste ekspordi suurendamise teel.»¹⁰³

Selles suunas oligi Eesti majandus teel. Põlevkivitööstus oli väga noor, vastav uurimistöö väärtuslike toodete saamiseks käis. Kogu areng seisis alles ees ega oleks loomulikult peatuma jäänud pooltoodetele, mille müümist on ette heidetud, soovimata näha, et ka see arenguetapp tuli läbida, et jõuda kõrgemale tasemele.

¹⁰¹ *Rannes, A.* Suurtööstustoodang ja selle struktuur, 320.

¹⁰² Konjunktuur, 1939, nr. 60/61, 553.

¹⁰³ *Janusson, J.* Eesti majanduse arengu perspektiive. — Rmt.: Eesti tootmisreservide rakendamise võimalusi. Tln., 1937, 9, 10.

Järgnenud nõukogude perioodil valitses Eesti põlevkivitööstuses vähemalt paaril aastakümnel täielikult kütteenergeetiline suund, mis on valdav tänapäevani. Kuni 1950. aastate teise pooleni toimus Nõukogude Eestis ka metsavarude laastamine. Alles praegu kerkib seni lahendamata probleemina üles, kuidas jõuda ratsionaalsema majandamiseni ja millega üldse oleks iseseisva Eesti korral võimalik minna ida ja lääne turule. Seejuures puudub isegi konverteeritav valuuta, mis Eesti Vabariigil teatavasti oli olemas.

Olulisel määral oligi Eesti Vabariigi tööstuslik areng seotud väliskaubandusega. Enne 1918. aastat oli Eesti toodangust Lääne-Euroopa turul tähtsust vaid linal ja metsamaterjalil.¹⁰⁴ Tööstuse struktuuri muutmise ja välissidemete loomisega hakkas olukord muutuma, eriti pärast majanduskriisi, kui eksporttööstuses suurenes põlevkivitööstuse osatähtsus ning vähenes tekstiili- ja metsatööstuse osa. Teiselt poolt oli kodumaine tööstus suuteline rahuldama järjest suuremat osa siseturu vajadustest.¹⁰⁵ 1930. aastate teiseks pooleks olid Eestil kujunenud laialdased väliskaubandusidemed. Ekspordi ja impordi osatähtsus ulatus ligi ühe kolmandikuni materiaalse toodangu netoväärtusest (1936. aastal eksport 31,3% ja import 32,6%).¹⁰⁶ Samal aastal veeti põllumajandussaadusi välja 43,4 milj. krooni ja tööstustooteid 30,4 milj. krooni väärtuses.¹⁰⁷ 1938. aastal ulatus põllumajandussaaduste väljaveedu 54,3 milj. kroonini¹⁰⁸ ja tööstustoodete väljaveedu 43,9 milj. kroonini¹⁰⁹.

Niisiis, kuigi Eesti oli esmajoones põllumajandusmaa, oli ka tööstustoodete osatähtsus väljaveos silmapaistev. See tõsiasi on sageli varju jäänud. Võrreldes põllumajandussaaduste tootmisega näitas tööstustoodang kiiremat juurdekasvu. See lõi eeldused ka tööstustoodete ekspordi suurendamiseks ja selle osatähtsuse tõusuks väljaveo kogumahas. 1939. aastal suurenes tööstustoodete väljaveedu põllumajandussaaduste väljaveost kiiremini (10 kuu andmeil vastavalt 15,0 ja 12,4%)¹¹⁰, kuigi siin võis mõjuda ka põllumajanduse kehv saagiaasta.

1930. aastate lõpul andis tekstiili, tselluloosi, põlevkivi ja vineeri väljaveedu kolm neljandikku kogu tööstustoodangu väljaveost. Tähtsateks välja-veoartikliteks olid ka paber, bakeliit ja tahvelklaas. Märkimist väärivad veel tuletikud, mitmesugused pudukaubad, telefoniaparaadid, maiustused jm. Tähteldatav oli eksporttoodangu areng mitmekesisustumise suunas. Põhiliselt olenes tööstuse eksporttegevus siiski 3—4-st kõige tähtsamast välja-veokaubast.

Väljaveo väärtuse järgi olid 1938. aastal esikohal tselluloos ja paber — 12 milj. kr., teisel kohal tekstiilitööstuse tooted — 9,6 milj. kr., kolmandal kohal puidutööstuse tooted — 8,8 milj. kr. ja neljandal keemiatööstuse tooted, s. t. peamiselt põlevkivisaadused — 7,4 milj. kr.¹¹¹

1939. aasta kümne kuu jooksul veeti välja tselluloosi 80 752 tonni 8,9 milj. kr. väärtuses ja põlevkivitoorõli 85 904 tonni 6,8 milj. kr. väärtuses. Koguselt suurenes tselluloosi eksport 1938. aasta sama perioodiga võrreldes 44,8% ja põlevkiviõli eksport koguni 67,4%.¹¹²

Tööstuse tähtsamaid ekspordkaupu veeti 1930. aastate lõpul järgmistesse riikidesse: tselluloosi — Inglismaale, USA-sse ja Prantsusmaale (kuni 90% koguväljaveost), mitmesuguseid paberiliike (trüki-, kirjutus- ja pakkepaberit) paljudesse Euroopa riikidesse (Inglismaale, Hollandisse,

¹⁰⁴ Janusson, J., Joa, H., Krepp, E., Rannes, A., Asper, V., Reiman, H. Eesti majandus ja selle areng Eesti iseseisvuse aastail. Trt., 1937, 8.

¹⁰⁵ Samas, 66—70.

¹⁰⁶ Janusson, J. Eesti majanduse arengu perspektiiv, 9.

¹⁰⁷ KTT, 1937, nr. 12, 306.

¹⁰⁸ Uus Eesti, 1939, 12. märts.

¹⁰⁹ Konjunktuur, 1939, nr. 60/61, 555.

¹¹⁰ Samas, 558.

¹¹¹ Samas, 555.

¹¹² Samas, 559.

Belgiasse, Kreekasse), aga ka kaugemale. Põlevkivi toorõli veeti eeskätt Saksamaale, bensiini Soome ja Lätisse. Tahvelklaasi peamiseks väljaveo- maaks oli Inglismaa, aga ka mitmed väiksemad Euroopa riigid. Tekstiili- tööstuse tooteid eksporditi paljudesse riikidesse, sealhulgas Saksamaale, Inglismaale, Poolasse, Rootsi, Taani jm. 1938. aastal algas pikema aja- vahemiku järel taas tsemendi väljavedu (Lätisse ja Soome). Vineeri eks- porditi peaaesjalikult Inglismaale, aga ka Prantsusmaale, Taani, Hollan- disse ja Belgiasse; saematerjali (kuuse- ja männilaudu ning planke) Inglismaale, Saksamaale, Hollandisse jm. Bakeliiti veeti kõige enam Ing- lismaale, aga ka paljudesse teistesse riikidesse, sealhulgas Kanadasse ja Argentiinasse. Telefoniaparaatide peamiseks müügituruks olid Soome, Leedu ja Türgi.¹¹³

Siin on nimetatud vaid tähtsamaid ekspordkaupu ja väljaveomaid, kuid seegi loetelu annab tunnistust laialdastest väliskaubandussuhetest. Kõik need suhted olid loodud iseseisvusajal ja nende aluseks oli suurelt osalt just sel perioodil asetleidnud tööstuse struktuuri mitmekesisustumine ja tootlike jõudude areng.

Väliskaubandussuhete teise poole moodustas import, mille koosseisu määrasid eelkõige Eestil puuduv tööstuslik tooraine, tööstusseadmed ja veovahendid (peamiselt autod ja traktorid), tarbekaubad, mida Eestis ei valmistatud, samuti mõningad toidu- ja maitseained. 1937. aasta majan- dusloenduse andmeil olid tähtsamad sisseveokaubad: 1) mustad ja värvi- lised metallid; 2) mitmesugune keemiatööstuse tooraine, sh. väävel; 3) puuvill, lambavill, villane ja kunstiüdlõng; 4) tubakas; 5) suhkur. Väärtuse järgi oli 1936. aastal sisseveetud tööstustoorainest esikohal puuvill, järgnesid tubakas, kunstiüdlõng, villane lõng, lambavill, looma- nahad, raud, väävel, suhkur ja plekk.¹¹⁴ Sisseveomaade ring ulatus Euroop- ast Austraaliani. Kui peatuda tööstustooraine impordil, siis 1938. aastal veeti seda üldse sisse 26,2 milj. krooni eest. Euroopale langes sellest 14,2 milj. krooni, sh. Saksamaale 4,6 ja Inglismaale 3,5 milj. kr.; Ameer- ica mandrilt sisseveetud tööstustooraine väärtus oli 5,7 milj. krooni, sh. USA-st 4,3 milj. kr.; Aafrikast imporditi toorainet 3,2 milj. krooni ja mujalt 3,1 milj. krooni eest, millest Indiale langes 1 milj. krooni ja Aust- raaliale 0,5 milj. krooni.¹¹⁵

Väliskaubandus toimus peamiselt mereteed kaudu. 1938/39. majandus- aastal külastas Eesti sadamaid 2866 välislaeva. Samal aastal toodi välis- maalt sisse 413 000 tonni kaupu, väljavedu ulatus 478 000 tonnini.¹¹⁶ Mõistagi vedas neid kaupu ka Eesti kaubalaevastik.

Võrreldes iseseisvusaja algusega oli väliskaubanduse struktuuris toi- munud suuri muutusi, mis kõnelevad selget keelt Eesti Vabariigi tööstus- likust tõusust. Nii oli puuvilla sissevedu suurenenud neljakordseks, raua ja terase import kolmekordseks, tekstiilimasinate sissevedu ligemale kümnekordseks. Kiiresti kasvas veovahendite sissevedu. Samaaegselt vähenes paljude tarbekaupade ja valmistoodete import (tekstiilkaubad, keemiakaubad, klaas jm.), kuna oma tööstus rahaldas järjest paremini siseturu vajadusi.¹¹⁷

Eesti üld ekspordis (nii tööstustooted kui ka põllumajandussaadused) oli 1938. aastal esikohal Inglismaa, kuhu veeti kaupu 35,3 milj. krooni eest. Teisel kohal asus Saksamaa 32,7 milj. krooniga. Kogu väljaveost läks kahte mainitud riiki 65,4%. Osatähtsusest järgnesid Soome, USA, Rootsi ja NSV Liit. Viimasesse läks üldväljaveost 4,2%. Eesti üldimpordis

¹¹³ Konjunktuur, 1938, nr. 45/46, 455—460; *Vendt, A.* Uued olukorrad väliskaubanduses. — *Varamu*, 1939, nr. 8, 881—885.

¹¹⁴ Tööstus, 54.

¹¹⁵ KTT, 1939, nr. 22, 611—613.

¹¹⁶ ERA, f. 969, n. 1, s. 554^b, l. 63.

¹¹⁷ ERA, f. 969, n. 4, s. 349, l. 60; Konjunktuur, 1938, nr. 38/39, 19.

oli samal aastal ülekaalukalt esikohal Saksamaa (33,4 milj. kr.), järgnesid Inglismaa (19,2 milj. kr.) ja Rootsi (8,8 milj. kr.).¹¹⁸

Eesti Vabariigi väliskaubandussidemed räägivad sellest, et veidi rohkem kui 20-aastase iseseisvusperioodi kestel suutis see riik tihedalt integreeruda maailmamajandusse. Põllumajanduse kõrval etendas selles suurt osa ka tööstuse areng. Laialdased väliskaubandussuhted olid sõlmunud paljude riikidega üle kogu maailma. Sellel taustal on seni ilmselt üle tähtsustatud probleemi, kas Eesti tähtsaimaks väliskaubanduspartneriks oli Inglismaa või Saksamaa. Mõlemale neist kuulub Euroopa suurriikidena täiesti loomulikult 1.—2. koht ja Saksamaa esikohale nihkumist 1930. aastate lõpul oleks õigem seletada mitte poliitiliste, vaid kaubanduskonjunktuuriliste põhjustega.

1938. aastal ekspordis Eesti Saksamaale väärtuse järgi kõige rohkem võid, elussigu, põlevkiviõli, metsamaterjali, puuvillast lõnga ja lina. Seejuures moodustas nn. strateegiline tooraine — põlevkivi toorõli — Eesti ekspordi üldväärtusest Saksamaale vaid 13,1%. Samal ajal ei saanud Eesti Saksamaalt vastu mitte teisejärgulisi kaupu (nagu nende riikide vahelise kliiringleppesega seoses on väidetud), vaid esmajoones metalli, elektrimasiinaid ja -tarbeid, mitmesuguseid aparate ja instrumente, energeetikaseadmeid, tööpinke ja veovahendeid ning keemiatootustootooteid.¹¹⁹

Kogu Eesti iseseisvuse kestel oli valusaks küsimuseks olnud NSV Liiduga kaubavahetuse piiratud maht. See ei vastanud kaugeltki mõlemapoolsetele võimalustele. Pärast Moskvas 28. septembril 1939 koos paktiga sõlmitud kaubanduskokkulepet toimus naaberriikide kaubavahetuse järsk tõus. See oli Eestile eriti oluline Teise maailmasõja puhkemisega tekkinud raskuste tõttu kaubavahetuses lääneriikidega. Kaubanduslike suhete normaliseerimist NSV Liiduga hinnati Eestis positiivselt ja loodeti edaspidi heatahtlikku koostööd ning vastavate kontaktide jätkuvat süvenemist.¹²⁰ Mõistagi ei olnud esialgu veel teada nende suhete tihenemise tegelik taga-
põhi.

Industriaalne areng Eestis ei olnud eesmärk omaette. Peatumata siinkohal pikemalt tagajärgedel, mis tööstusliku tõusuga kaasnesid, ei saa puudutamata jätta muutusi tööstustöölise palkades ja elatustasemes. Ka sellel probleemil on nõukogude autorid pikemalt peatunud¹²¹, kuid järgnevas loodetakse seniavaldatut siiski täiendada.

1. oktoobril 1936 avaldas «Päevaleht» oma Moskva kirjasaatja Nikolaus Bassechesi artikli, milles toodud andmete alusel on koostatud tabel 10. Artikli autor teeb kokkuvõtte, et liha ja võiga mõõtes on Eesti ja Soome töölise reaalpalk 7—8 korda nõukogude töölise palgast suurem, kingadega mõõtes aga 14—15 korda.

Genfi Rahvusvahelise Tööstusbüroo andmed 1938. aastast, samuti 1940. aasta I kvartalist pärit Hugo Reimani andmed tähtsamate toidu- ja tööstuskaupade hindade kohta Moskvas kinnitavad Eesti töölise tunduvalt kõrgemat elatustaset NSV Liiduga võrreldes.¹²²

Kuid Soome reaalpalkadest olid Eesti omad siiski madalamad, eriti teenistujail ja intelligentsil.

1930. aastate teise poole üldine majanduslik, sealhulgas tööstuslik tõus ja tööpuuduse peaaegu täielik kadumine olid aluseks tööstustöölise nominaal- ja reaalpalga suurenemisele (tab. 11).

Tööstustöölise palk oli seejuures keskmisest kõrgem suurettevõtetes ja madalam väikeettevõtetes. Seda seletab eeskätt töölise palgavõitlus, mis toimus peamiselt suurettevõtetes.

¹¹⁸ Eesti Majandus 1938, 58, 59.

¹¹⁹ Samas.

¹²⁰ KTT, 1940, nr. 13, 367, 368.

¹²¹ Vt. näit. Kask, K. Tööstustöölise majanduslikust olukorrast kodanlikus Eestis. Tln., 1957.

¹²² Päevaleht, 1990, 30. märts.

Töötajate palgad ja tähtsamate tarbekaupade hinnad
Eestis, Soomes ja Moskvas 1936. aastal *

Töötajate kategorია	Kuupalk dollaritesse ümbearvestatult			Kauba- artikkel	Hind dollaritesse ümbearvestatult		
	Eesti	Soome	Moskva		Eesti	Soome	Moskva
Kvalifit- seerimata töölaine	19—20	20	20—30	Rukki- leib (kg)	0.05	0.09	0.17
Kvalifit- seeritud töölaine	32	32—40	50	Liha (kg)	0.11—0.20	0.15	1.20—1.80
Teenistuja (kontori- ametnik)	22	50—60	60	Või (kg)	0.41—0.49	0.40—0.50	3.40—4.20
				Kesk- mine ülkond	17	8—9	100—120
				Nahk- tallaga kingad	2.50—3.00	2.00—2.50	50

* Päevaleht, 1936, 1. okt.

Tabel 11

Töölaliste tunnitasi tööstuses 1930—1938 *

Aasta	Tunnitasi (senti- des) koos natu- raaltasuga	Tunnitasi indeksid (1927—1931=100)	
		Nominaaltasi	Reaaltasi
1930	32,5	105	108
1931	31,9	103	110
1932	29,9	96	110
1933	29,2	94	117
1934	29,0	93	115
1935	30,2	97	118
1936	32,3	104	114
1937	35,1	113	116
1938	37,1	120	117

* Eesti Majandus 1938, 41.

Võrreldes majanduskriisieelse perioodiga oli tööstustöölaliste, sealhulgas eriti naistöölaliste palgatase märgatavalt tõusnud. Siiski jäi naistöölaliste palk meeste palgast tunduvalt madalamaks, moodustades viimasest ligikaudu 60—63%.¹²³ Naistöölaliste madalamad palgad ei olnud tingitud mitte niivõrd naiste otsesest diskrimineerimisest, s. t. meestega võrdse töö eest madalama tasu maksmisest, kui võrd sellest, et naistöölised töötasid üldiselt vähemtasuvatel töökohtadel ja -aladel, näiteks tekstiilitööstuses jm., kus üldine palgatase oli madalam. Nimetatud põhjusel on olnud ka NSV Liidus naistöölaliste palgad madalamad.

Tööstustöölaliste palga tõus jätkus ka 1939. aastal, mil reaalpalka indeks tõusis 121-ni (1927—1931=100), s. o. kõige kõrgemale kriisijärgsel perioodil.¹²⁴ Seejuures oli tööstustöölaliste palgatõus kiirem kui teistel ühiskonnakihtidel, sealhulgas riigiametnikel.¹²⁵

¹²³ Eesti Majandus 1938, 42; Sõrmus, R. Palgaolud tööstuses 1939. a. — Eesti Statistika, 1940, 278.¹²⁴ KTT, 1940, nr. 10, 271, 272.¹²⁵ KTT, 1939, nr. 5, 117.

Eesti tööliste palgatase olenes esmajoones tööstuses saavutatud töövõimeviljakusest. Enamarenenud riikidega võrreldes ei tähendanud madalamad palgad mingil määral, et Eestis oleks muu maailmaga võrreldes suurendatud tööstusettevõtete kasumit tööliste palgade arvel. Majandusminister L. Sepa andmetel moodustas tööliste keskmine aastapalk tööstuse aasta keskmisest brutotoodangust Eestis 22%, Rootsis 22%, Taanis 19% ja USA-s 23%.¹²⁶

Teise maailmasõja puhkemine ei jätnud elatustasemele oma mõju avaldamata. Kuni 1939. aasta lõpuni baseerus tootmine veel rahuaja ressursidel ja elatustasemes ei olnud esialgu suuremaid muutusi. Sõjaraskused hakkasid tunda andma 1940. aasta esimestel kuudel. Võrreldes 1939. aasta aprilliga tõusis elukallidus 1940. aasta aprilliks 19%, kusjuures eriti tõusid riietusesemete ja jalatsite hinnad.¹²⁷ Maailmasõja mõjul tekkis ka ostupalavik ja üksikutele tarbekaupadele (suhkur, petrooleum, bensiin, autod, mootorsõidukite kummid) kehtestati ostupiirangud.

Ühtaegu kehtestas riigivõim ka hinnapiirangud tarbijate kaitseks.¹²⁸ Põhjendamatu hinnatõusu ja liigkasu võtmise tõkestamiseks seati sisse riiklik kontroll. Kui sellist hindade tõstmist siiski esines, võeti süüdlased kohtulikule vastutusele.¹²⁹

Lisaks palgade tõusule oli teisigi valdkondi, kus tööstuslik areng otsemalt või kaudsemalt avaldus, mõjutades elu kvaliteeti. Olgu sellega seoses vaid paar näidet. 1930. aastate lõpul valmis ja alustas tööd võimas (50 kW) Türi raadiosaatejaam igati kaasaegse sisustuse ja Euroopa moodsaimate hulka kuuluva raadiomastiga. Tööd jätkasid ka Tallinna ja Tartu saatjad. Samal ajal kasvas kiiresti raadiokuulajate arv. Seisuga 1. oktoober 1939 oli Eestis 79 427 raadioabonenti.¹³⁰ 1938. aastal oli 1000 elaniku kohta raadioabonente Eestis 58,5, Lätis 69,2, Leedus 23,2, Soomes 77,2 ja Poolas 29,4.¹³¹ Kahjuks ei õnnestunud leida vastavaid andmeid NSV Liidu kohta. Jõudsasti arenes autobussiliinide võrk. 1937. aasta suvel oli maailmiliinidel 1,7 mil. reisijat, järgmisel suvel juba 3,3 miljonit. Kiiresti kasvas ka autode ja mootorrataste arv.¹³² 1940. aasta alguseks oli Eestis 6383 jõuvankrit (neist 3618 sõidu- ja 2476 veoautot ning 289 autobussi) ja 3607 mootorratast. Elanike arv ühe jõuvankri kohta oli samal ajal 176. 1939. aasta 1. jaanuari andmetel oli elanikke ühe jõuvankri kohta Lätis 298 ja Leedus 762.¹³³ 1939. aastal oli NSV Liidus umbes 700 000 autot.¹³⁴ Võttes NSV Liidu rahvaarvuks tollal 190 miljonit, tuli seal ühe auto kohta 271 elanikku.

1940. aastal ei olnud tööstustööliste osatähtsus Eestis elanikkonnas väiksem kui selleks ajaks sotsialistliku industrialiseerimise läbinud NSV Liidus, ligikaudu võrdne oli linnarahvastiku osatähtsus.

*

Eesti Vabariigi lõpuaastate tööstuse tehniline tase, energiavarustatus, toodangu keerukuste ja töövõimeviljakus ei kannata tervikuna võrdlust tolleaegsete arenenud tööstusmaade omaga. Selleks olid arengu lähtekohad ja iseseisvalt läbitud tee pikkus liialt erinevad. Tänapäeva Eesti tööstustoodangu kogumahust jääb tolleaegne kogumaht kaugemale maha, kuigi vahe ei ole siiski nii suur, nagu seda on püüdnud tõestada ametlik ülepaisuta-

¹²⁶ KTT, 1939, nr. 10, 275.

¹²⁷ KTT, 1940, nr. 11, 315; ERA, f. 969, n. 1, s. 554^b, l. 71, 72; *Sõrmus, R.* Palgaolud tööstuses 1939. a., 265.

¹²⁸ ERA, f. 969, n. 1, s. 580, l. 134; KTT, 1940, nr. 1, 12.

¹²⁹ ERA, f. 969, n. 1, s. 554^b, l. 71, 72.

¹³⁰ ERA, f. 969, n. 1, s. 590, l. 77, 80.

¹³¹ Valitsusasutuste tegevus 1938/39. a., 144.

¹³² Samas, 127.

¹³³ *Kits, J.* Mootorsõidukid 1. I 1940. — Eesti Statistika, 1940, 198.

¹³⁴ Eesti Linnad, 1939, nr. 7, 105.

tud statistika. (Objektiivne võrdlus on võimalik vaid naturaalnäitajate alusel, mis aga väga paljude toodanguliikide puhul on praktiliselt võimatu.) Kuid tuleb silmas pidada, et sõjajärgses Eestis kui NSV Liidu osas on tööstust taas arendatud osana suurriigi tööstusest ja suurriigi huvides. On olnud perioode, kus siinset tööstust on forsseeritud veelgi enam kui teistes liiduvabariikides, see on toonud kaasa palju negatiivset. Mõistagi on tööstuse praegune tehniline tase Eestis midagi muud kui käsitletav alajärgul. Kuid kogu maailmas on viiekümne aasta jooksul väga palju muutunud. Sellest hoolimata on tänapäeva Eesti tööstuses tööviljakus, toodete kvaliteet ja muud näitajad, kui vähesed erandid välja arvata, maailma tasemest ikkagi palju madalamal. Raske oleks praeguse tasemega pääseda maailmaturule, vähemalt ulatuses, mida suutis Eesti Vabariik, kus kogu majandus, sealhulgas tööstus tugines suurel määral laiaulatuslikele väliskaubandussuhetele põhiliselt lääneriikidega. Vahe arenenud tööstusmaadega ei ole selles mõttes mitte vähenenud, vaid suurenenud.

Esitanud O. Lugas

Toimetusse saabunud
16. II 1990

Кулно КАЛА

ИНДУСТРИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ (вторая половина 1930-х годов)

В статье оспариваются распространенные в публикациях советского периода положения об индустриальной политике и развитии промышленности во второй половине 1930-х годов в Эстонской Республике. Опираясь главным образом на опубликованные источники, периодику и в некоторой степени на архивные источники, автор показывает, что утверждения, согласно которым отделение Эстонии от России привело к разорению и упадку промышленности и полуколонияльному положению республики, являются тенденциозными и дают искаженное представление об истинном положении дел.

Констатируется, что хотя проблемы в переориентации промышленности и трудности в экономике существовали, а безработица, особенно большая в годы мирового экономического кризиса (1929—1933), имела место, индустриальное развитие Эстонии во второй половине 1930-х годов шло ускоренными темпами. Основы этому были заложены хорошо продуманной экономической системой, способной интегрироваться в мировую экономику и успешно развиваться даже без тесных экономических связей с СССР, установление которых зависело не только от Эстонии. Жизненный уровень рабочих Эстонии в рассматриваемый период был значительно выше, чем в СССР.

Кулно КАЛА

INDUSTRIAL POLICIES AND GROWTH IN THE REPUBLIC OF ESTONIA IN THE SECOND HALF OF THE 1930s

The article throws doubt on the stand on the industrial policies and the development of industry in the Republic of Estonia in the second half of the 1930s prevailing in the literature of the Soviet period. Relying mainly on published materials and to some extent on archive records, it is shown that the statements as if the separation of Estonia from Russia had caused ruination and decline of the industry, a semicolonial status of Estonia, exploitation of the working-class, are tendencious and give a distorted picture of the reality.

Not denying problems faced in reorganizing industry in independent Estonia, as well as difficulties in economy, including high unemployment especially during the world-wide economic crisis of 1929—1933, it should still be noted that industrial development was rapid in the second half of the 1930s. It was based on the creation of an independent economic system which was able to integrate into world economy and develop successfully without close economic relations with the Soviet Union which did not depend only on Estonia. The living standard of Estonian workers was remarkably higher than that of their Soviet counterparts during the period observed.